

History Studies: International Journal of History

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 4 Issue 2, p. 53-93, July 2012

Marcus Antonius ve Lejyoner Denarii

Marcus Antonius and Legionary Denarii

Erşah ÇAKIR

Nafize TATAR

Yrd. Doç. Dr. Figen ERDOĞDU

Balıkesir Üniversitesi

Öz

Julius Ceasar'ın öldürülmesinden sonra, Antonius, Octavianus ve Lepidus tarafından üçlü birlik (II. Triumvirlik) kurulmuştur. Zamanla aralarında rekabet başlamış ve bir süre sonra bu birlik bozulmuştur. Marcus Antonius M.Ö.31 yılında Octavianus ile giriştiği savaşta yenik düşmüş ve ertesi yıl intihar ederek ölmüştür. Marcus Antonius, Octavianus ile giriştiği savaştan önce, lejyonerleri onurlandırmak ve onlara ödeme yapmak üzere, günümüzde adına lejyoner denarii denilen sikkeler bastırmıştır. Sikkelerin ön yüzünde bir Roma kadırgası, arka yüzünde ise lejyon sancakları arasındaki lejyon kartalı görülmektedir. Lejand olarak LEG(io) kısaltmasıyla birlikte, lejyon numarası ve bazen de bunlara ek olarak lejyon başlığı yer alır. Sikkeler üzerinde nerede basıldıklarına dair herhangi bir işaret bulunmamakta ancak kullanım açısından imparatorluk coğrafyasına yayıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marcus Antonius, Octavianus, II. Triumvirlik, Lepidus, Actium, Lejyoner Denarii.

Abstract

After Julius Caesar had been murdered, Marcus Antonius, Gaius Julius Caesar Octavianus and Marcus Aemilius Lepidus established the second triumvirate. Soon a competition ensued among them and the second triumvirate was destroyed. Octavianus defeated Antonius in BC.31 and a year later Antonius committed suicide. Before Marcus Antonius went to war against Octavianus, he minted a coin called the Legionary Denarii, to honor his legionnaires and to pay them. On one face of the coin a Roman galley appears and on the other face the legion eagle is displayed between legion banners. Also, the LEG(io), which is used as an abbreviation of legion, the legion number and in some cases the legion name are placed on the coin. There are not any signs on the coins indicating where they were minted. It is understood that the coins were widely used throughout the empire.

Key Words: Marcus Antonius, Octavianus, Second Triumvirate, Lepidus, Actium, Legionary Denarii.

History Studies

Volume 4 Issue 2

Temmuz / July 2012

Giriş

Roma Cumhuriyeti'nin sonlarında, M.Ö.43 yılında Triumvir olan Marcus Antonius'un M.Ö.31 yılındaki Actium Savaşı öncesinde darp ettirdiği "Lejyoner Denarii" adı verilen sikkeler, konumuzu oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, olanaklar dâhilinde, bu sikkeler üzerinde görülen betimler ile lejandların değerlendirilmesi, öncesi ve sonrası, benzer betimlere rastlanılan sikkelerle ulaşılabilen diğer buluntular üzerinde rastlanılanlarla birlikte ele alınması olarak belirtilebilir. Başvurulabilen kaynaklar kapsamında, amaç ve kapsam açısından, değerlendirmeye birlikte, yeni veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Julius Caesar, Roma devletini yeniden düzenlediği yıllarda (M.Ö.46-44), neredeyse kral gibiydi.¹ Hellenistik krallar gibi, bastırdığı sikkelere kendi betimlerini koyma hakkı da ilk kez ona verilmiş, M.Ö.44'de, suikast sonucu öldürülmesi sonrasında bu hak, ardından gelenlerce de kullanılmış,² gerek M.Ö.44 yılı konsülü olan³ Marcus Antonius'un, gerekse M.Ö.43 yılından itibaren üçlü birliği (II.Triumvirlik) beraberce kurdukları Octavianus ve Lepidus'un portrelerinin görüldüğü altın ve gümüş darplar ortaya çıkmıştır.⁴ Antonius'un M.Ö.42'de, Doğu Makedonya'daki Philippi yakınlarında Brutus ve Cassius'u yenmesinden iki yıl kadar sonra, triumvirlik yenilenmiştir. Antonius doğuyu, Lepidus Afrika'yı, Octavianus batıyı almak kaydıyla devlet üç triumvir arasında, tıpkı Plutarkhos'un "babalarının malı gibi" dediği⁵ şekilde bölüşülmüş,⁶ Roma Cumhuriyetini tekrardan eski haline döndürmek amacıyla ortaya atılanların oluşturduğu bu birliğin adına da "Triumviri Reipublicae Constituendae" denilmiştir.⁷

Birlik üyeleri arasındaki rekabetin ortaya çıkması için birkaç yıl geçmesi yeterli olmakla birlikte, M.Ö.40 yılında, Brundisium (Brindizi)'daki uzlaşma ve Antonius'un Octavianus'un kız kardeşi Octavia ile evlenmesi, bu rekabeti yalnızca birkaç yıl için ertelemiştir.⁸

Triumvirler arasındaki uyumun M.Ö.36 yılında bozulmasıyla birlikte, Antonius ve Lepidus birlikten çıkmış, Octavia'dan ayrılan Antonius, Kleopatra ile evlenmiştir. Ancak aynı

¹ İplikçioğlu 2007: 85, 90.

² Bosch 1951: 35-36; Kleiner 1975: 26; Atlan 1976: 20; Baydur 1981: 20; Atlan-Baydur 1984: 19.

³ Plutarkhos 1992: XIII, dn.29; Özakürk 2000a: dn.6, 34.

⁴ Hobler 1860: 17; Boyne 1865: 39; Thackeray 1882: 20; Hill 1909: 114, 118, 127, No.72-74; Grueber 1910a: 447, 554; Baydur 1981: 22; Atlan-Baydur 1984: 21; Baydur 1998: 21, 24, 26, Lev.VI-VII Resim 48-50; Keppie 1998: 104; Arık 1999: 54-55; Augustus 1999: VII; Adkins-Adkins 2004: 5; Dando-Collins 2007: 8; İplikçioğlu 2007: 90.

⁵ Plutarkhos 1992: XIX, XXI-XXII, XXX.

⁶ Cooke 1781: 183-185; Grueber 1910a: 556; Keppie 1998: 104-107; Augustus 1999: VII; Adkins-Adkins 2004: 5; Dando-Collins 2007: 8; İplikçioğlu 2007: 90; Chrissanthos 2008: 160.

⁷ Sikkeler üzerinde, IIIVIRRPC kısaltmasıyla gösterilen bu ad, "cumhuriyeti yeniden kurmakla görevli üçlü komisyon" anlamına gelmekte olup, üyelerin her birinin zamanla egemenliği ele geçirmek niyetinde olduğu da anlaşılmaktadır (Baydur 1998: 24, 26-27; Tulay 2001: 205).

⁸ Hobler 1860: 17; Grueber 1910a: 556; Baydur 1981: 22; Plutarkhos 1992: XXXI; Baydur 1998: 26; Arık 1999: 56; Adkins-Adkins 2004: 6; Mitchell 2010: 13.

yıldan itibaren Octavianus'un gücü giderek artmış, Antonius'a karşı Actium'da M.Ö.31 yılında gerçekleştirdiği savaşı kazanmıştır.⁹

Antonius M.Ö.30'da, İskenderiye'de Octavianus'a karşı amansız bir saldırı yapmış olsa da, önce donanmasının, sonrada atlı birliklerinin taraf değiştirmesi, sonunu getirmiştir. Kılıcını karnına saplayarak intihar eden Antonius, M.Ö. 1 Ağustos 30 tarihinde,¹⁰ 53 veya 56 yaşındayken ölmüş, sonunda bir "Romalı" olarak bir başka "Romalı"ya yenilip, şerefli bir şekilde düşmüştür.¹¹ Bundan sonrada Marcus Antonius'un heykelleri parçalanmaya,¹² izleri tek tek silinmeye başlanmıştır.¹³

Lejyoner Denarii

İletilerin, sikkeler üzerine dinsel ve/veya siyasi propaganda amacıyla konulduğu gizli bir şey değildir. Kaotik dönemlerde bu propaganda dilinin daha açık ve yoğun olması anlaşılır olmakla birlikte, yukarıda da değinmeye çalıştığımız, Caesar'ın ölümüyle (M.Ö.44) başlayıp, Octavianus'un Antonius'a karşı zafer kazandığı Actium Savaşına (M.Ö.31) kadar geçen on üç yıllık iç savaş süreci de böyle bir dönemdir.¹⁴ Cumhuriyetin sonlarında gücü ele geçiren herkesin sikke darp ettirmesi de olağan¹⁵ olup, Antonius'un bastırıldığı, lejyonları yücelten denarius sikkeleri de propagandaya örnek gösterilebilecek sikkelerdendir.¹⁶ Paranın her yere gidebildiği düşünüldüğünde, bunların yapacağı sessiz propaganda hususunda fikir yürütülebilir.¹⁷

Octavianus'un, M.Ö.36 yılından itibaren gücünün artmasıyla birlikte, Antonius ve Lepidus'un portreleri ile sikke basan memur adları kaybolmaya, daha çok Octavianus ile ilgili

⁹ Cooke 1781: 232; Hobler 1860: 17; Boyne 1865: 39; Plutarkhos 1992: LXII-LXVIII; Baydur 1998: 27; Keppie 1998: 111-113; Arık 1999: 50, 74-75; Adkins-Adkins 2004: 6, 13; İplikçioğlu 2007: 90; Chrissanthos 2008: 163; Kurt 2009: 128.

¹⁰ İskenderiye'nin Augustus tarafından ele geçirilmesi ve Antonius'un ölüm günü olan 1 Ağustos (M.Ö.30) tarihi, Mısır'da yılbaşı olarak kabul edilmiştir (Arık 1999: 63-64).

¹¹ Plutarkhos 1992: LXXXVI-LXXXVII, LXXXVI.

¹² Plutarkhos 1992: LXXXVI.

¹³ Luperci adı verilen ve iki gruptan oluşan genç erkekler, Şubat ayının on beşinci günü Palatina Tepesi civarındaki Lupercal adlı mağarada bereket ayini gerçekleştirirlerdi. M.Ö.44'de bu takımlardan birinin lideri Marcus Antonius idi ve belki de sırf bu yüzden Octavianus çıkardığı bir yasayla bu gibi törenlere yetişkinlerin katılmasını yasaklamıştır (Sevgi 2006: 40, 76). Yine bilinen en ünlü magister equister (diktatör yardımcısı-vekili, atlıların başkanı), Caesar'ın ilk diktatörlüğünde bu görevi gerçekleştiren Marcus Antonius olup (Cooke 1781: 91; Plutarkhos 1992: VIII; Özaktürk 2000b: 154), Augustus'un yasal düzenlemeleri sonucunda diktatörlükle birlikte bu makamında kaldırıldığı görülmektedir (Türkoğlu 2009: 271-272, dn.75). Augustus, bunlara ek olarak, "Res Gestae" olarak bilinen Ankara Anıtında (Monumentum Ancyranum), Marcus Antonius'dan tek bir yerde bile bahsetmemekle birlikte, yalnızca bir yerde, "devlete yeniden düzen vermek üzere kurulmuş olan Üçler Meclisi'nin aralıksız on yıl üyeliğini yaptım" cümlesiyle II. üçlü birliğe işaret etmektedir (Augustus 1999: VII).

¹⁴ Wolters 2000-2001: 7; Morrişon 2002: 55.

¹⁵ Bosch 1951: 35.

¹⁶ Wolters 2000-2001: 7.

¹⁷ Arık 1999: 99.

tipler görülmeye başlanmıştır.¹⁸ Bir süre sonra Lepidus, Octavianus tarafından görevinden uzaklaştırılmış, küçük düşürüldükten sonra, ordusuna, eyaletine ve ona resmen verilen gelir kaynaklarına el konulmuştur.¹⁹ Antonius ise araları açılan Octavianus'a karşı, kesin sonuç alacağı bir savaşın hazırlığındadır. Bu dönemde bastırdığı çok sayıda denariusda lejyonların adları görülmekte,²⁰ arka yüzlerdeki lejandlarla onları onurlandırdığı anlaşılmaktadır.²¹

M.Ö.32-31 yıllarında ödeme aracı olarak lejyonların onuruna basılan ve "Lejyoner Denarii" olarak adlandırılan²² ve yaklaşık 3-4 gr. ağırlığındaki bu bir dizi denariusun ön yüzünde bir Roma kadırgası²³ görülmektedir (Resim 1, 3, 5-6, 21). Bu geminin üzerinde ANT(onius) AVG(ur),²⁴ altında ise III(um)VIR R(ei)P(ublicae)C(onstituendae) lejandi okunmaktadır. Arka yüzlerdeki başlıca tip, lejyon sancakları arasındaki lejyon kartalı (aquila) olup, lejand olarak LEG(io) kısaltmasıyla birlikte lejyon numarası ve bazen de bunlara ek

¹⁸ Atlan-Baydur, 1984: 21.

¹⁹ Cooke 1781: 213; Plutarkhos 1992: LV.

²⁰ Baydur 1998: 27.

²¹ Kreitzer 1996: 34.

²² Lejyoner, yaklaşık 4200 kişilik askeri birlik olan lejyonun mensubudur. Denarius (çoğul; denarii) ise Roma Cumhuriyetinde M.Ö. 187'de basılmaya başlanan gümüş sikkedir (Tulay 2001: 65, 128).

²³ Kleopatra'yı memnun etme amacına kendini fazlasıyla kaptırmış olan Marcus Antonius, bu gibi bazı sikkelerde kadırga betimini tercih etmiş ve Actium Savaşı sırasında da Kleopatra'nın iknasıyla tercihini, bir deniz zaferi kazanma düşüncesiyle deniz savaşından yana kullanmıştır (Thackeray 1882: No.19; Plutarkhos 1992: LXIII). Ayrıca, başvurduğumuz yayınlardan birinde, bu sikkelerde görülen geminin bir trireme olduğu belirtilmektedir (Anonymous 1907: No.244-246). Trireme, üç sıra kürekli, iki yelkenli, yaklaşık 30 m. uzunluğundaki kadırgadır (Toor 1894: 20-22, 54-56; Holmes 1900: 46-51, Fig.16-17; Aslan 2006: 7-9, 16; Köyağasıoğlu 2006: 32, 34).

²⁴ Augur, kuşları inceleyerek Tanrı buyruklarını anlamaya çalışan yüksek rahip olarak açıklanabilir (Thackeray 1882: 20; Haverfield 1915: 249; Strong 1928: 5, Fig.26; Plutarkhos 1992: V; Augustus 1999: VII, dn.17; Adkins-Adkins 2004: 261, 277; Sevgi 2006: 32-33, 49, 56; İplikçioğlu 2007: 72, 77; Orhun 2009: 242, dn.41, 49-50; Türkoğlu 2009: dn.33).

olarak lejyon başlığı görülür.²⁵ Grueber, yukarıda kısmen bahsettiğimiz bu sikkeleri, arka yüzlerindeki lejandlar ve kısaltmalara göre dörde ayırmıştır:²⁶

- CHORTIVM PRAETORiarvm lejandlı tipler (Resim 1-2),
- CHORTIS SPECVLATORVM lejandlı tipler (Resim 3),²⁷

²⁵ Malet 1839: 2, No.12-16; Smith 1851-1854: 34; Evans 1859: 108; Hobler 1860: 22-23, No.19-44; Boyne 1865: 13; Edwards 1880: 84; Head 1881: 114, Pl.66 No.25; Thackeray 1882: 20, No.19-20; Montagu 1897: 69, No.483; Anonymous 1907: No.244-246; Brooke 1910: 14-16, 37, No.1-5; Grueber 1910b: 527-530, No.184-186, 189-226; Macdonald 1923-1924: 325; Mattingly 1928: Pl.XX No.17-19; Curle 1931-1932: 281, 355; Macdonald 1933-1934: 29, 34-35, 37; Bosch 1951: No.497; Robertson 1960-1961: 134; Robertson 1970-1971: 114-115; Kleiner 1975: No.26; Seaby 1978: 122, 124-125, No.6-7, 26-65; Sekulla 1982: No.2; Robertson 1983: 406, 408-409; Bateson 1989: 167-168; Atak 1994: No.287-293; Kreitzer 1996: Fig.7-10; Bateson-Holmes 1997: 529-530, 534; Bingham 1997: Fig.2; Baydur 1998: 27, Levha VIII Resim 63; Keppie 1998: 92, 110-111, 201, No.12a-d; Howe 2000: No.113; Bateson-Holmes 2003: 246-248, 268; Freeman & Sear 2003: No.498; Dmitry 2004: No.136; Köyağasıoğlu 2006: Resim 93 No.1021; Plant 2006: CRS312; Şepticili-Truican 2006: 272, No.1; Freeman & Sear 2007: No.385; Sayles 2007: 62; Tucker-Codry-Halperin 2008: No.50096; Sheppard 2009: 84; Art Coins Roma 2010: No.171; Freeman & Sear 2010: No.174-175; Pegasi 2010a: No.291; Pegasi 2010b: No.425-427; Classical Numismatic 2011a: No.950-958; Classical Numismatic 2011b: No.1202-1203; Freeman & Sear 2011: No.223-228; Helios Numismatik 2011: No.749-751; Künker 2011: No.509-513; Lanz 2011: 668; Michaels 2011: No.254; Pegasi 2011a: No.423-425; Pegasi 2011b: No.294; Roma Numismatics 2011: No.541; Sincona 2011: No.4066-4069.

²⁶ Grueber 1910b: 526-530.

²⁷ Bu sikkeler, Marcus Antonius'un özel korumaları, Speculatorum kohort ile Praetoria kohort birlikleri (Adkins-Adkins 2004: 68; Kaya 2005: 88; Chrissanthos 2008: 171-172) gibi birliklerin, arka yüzlerde temsil edildiği tipler olarak nitelenebilir. Bu birliklerin onurlandırıldığı sikkelerin arka yüzlerinde, üst kenar etrafında CHORTIS SPECVLATORVM (bunların arka yüzlerinde kartal betimi olmayıp, üç sancak görülmektedir) ve CHORTIVM PRAETORiarvm lejandları görülmektedir (Kreitzer 1996: 35, Fig.9; Bingham 1997: 21, Note 54, 135, Note 36, Fig.2). Bu askerler hakkında sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, örneğin Caesar'ın, bir Praetoria kohortu olduğu bilinmektedir (Grueber 1910b: 526, Note 2). Praetoria kohortun doğudaki önemini göstermesiyle birlikte, hassas ve gizli görevlerde, gizli faaliyetlerde istihdam edilen, cumhuriyet döneminde keşif görevlerinde yer alan Speculatorum askerlerinin de sikkelerde anıldığını görüyoruz (Bingham 1997: 135, Note 36). Speculatorum kohorttan ilk kez M.Ö.91'deki Roma ve müttefikleri arasında gerçekleşen savaşta bahsedilmektedir (Grueber 1910b: 526, Note 1). Daha önce, Antonius'un yakın korumalığını ve keşif görevlerini yerine getirdiğini belirttiğimiz ve Antonius'un izci birlikleri de diyebileceğimiz bu askerler, muhtemelen onun kirli işlerini de yürütüyorlardı. Geç Speculatorum askerlerinin casus ve cellat olarak istihdam edildiği anlaşılacakla birlikte, sonradan imparatorlukta Praetoria askerleri arasına katılmışlardır (Cowan 2007: 216). Marcus Antonius'un korumalarını, Cicero'nun Philippica söylevlerinde -yemek içinde olsa- geçirdiği de görülmektedir. Cicero, Roma tarihinde ilk kez Antonius'un, kendisi için çok büyük bir silahlı koruma birliği görevlendirdiğini ve kentte her yere bu birlik korumasında gittiğini söyledikten sonra, bu konudaki görüş ve eleştirisini "*Cinna'yı anımsıyorum, Sulla'yı gördüm, sonra da Caesar'ı gördüm; bu üçü, Lucius Brutus'un devleti özgürlüğe kavuşturmasından sonra, tüm devletten daha güçlü olmuşlardır. Onların hiç silah gücüne sahip olmadıklarını söyleyemem, Fakat şunu söyleyebilirim: Onların silah güçleri çok değildi ve gizliydi. Oysa bu baş belasının (Antonius) ardından koruyucu olarak bir tabur silahlı asker gitmektedir*" şeklinde devam ettirmektedir (Özaktürk 1999: 305-306). M.Ö.36'daki Parth Seferinde, Antonius'un ağır silahlı üç Praetoria kohortunun da savaştığı bilinmektedir. Bu seferin sonlarına (M.Ö.35) doğru Roma'dan Atina'ya gelen Octavia'nın yanında,

- LEG kısaltması ve lejyon numarası taşıyan tipler (Resim 4-12, 14-23),
- LEG kısaltması ile birlikte lejyon numarası ve başlığı²⁸ bulunan tipler (Resim 13).

Bu tiplerin yalnızca gümüş denarii üzerinde değil, altın aurei üzerinde kullanıldığını belirtmekte yerinde olacaktır.²⁹

Kadırga

Ön yüzdeki kadırgaya dönecek olursak, aslında bu betim Antonius ve Octavia'nın portrelerinin birlikte yer aldığı, M.Ö.37-35 yıllarında basılan bronz (Resim 24-27) serilerde,³⁰ kısa bir zaman sonraysa Antonius ve Kleopatra'nın portrelerinin birlikte yer aldığı bronz

Antonius için pek çok armağan, para, giysi vd. gereksinimler ile birlikte, Praetor alayı için seçilmiş iki bin kadar da er getirdiği anlaşılmaktadır (Plutarkhos 1992: XXXIX, LIII). Cumhuriyet döneminde sayıca daha az olan Praetoria kohort, Augustus (Octavianus) tarafından iç savaş sonrası dokuz kohort ve sayıları arttırılarak (bin kişilik birlikler) değiştirilmiştir (Hazel 2002: 337). Octavianus'a karşı girdiği savaşı kazanacağına inanan, muhtemel zaferini kutlamak amacıyla Kyzikos'ta özel bir gladyatör ordusu bile oluşturan (Uzunaslan 2005: dn.39) Antonius'un, Kyzikos'ta oluşturduğu bu gladyatör ordusu da belki de böyle birliklerden idi (?) Günümüzde, "haksız kazanç elde eden kişi" anlamında kullanılan spekülâtör kelimesine değinecek olursak, o dönem için bugünkü manipülâtör, yani "yönlendirici"nin yerine koyabiliriz. Belki de speculatorum adı, bu askerlerin kasıtlı olarak yanlış bilgi yaymak (dezenformasyon) gibi görevlerinden gelmekteydi (?) Görevlerinin keşif, daha geniş olarak espionaj içerdiğini de düşünürsek, bu pekte uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Kohort ise lejyonun onda biri kadar, yaklaşık 400-500 arası özel asker birliği anlamındadır (Baydur 1998: 36; Adkins-Adkins 2004: 53-55; Chrissanthos 2008: 197). Aynı özellikleri taşıyanlarca oluşturulan grup olarak da anlaşılabilir kohort kelimesi İngilizce'de de kullanılan bir kelimedir.

²⁸ Arka yüzlerinde, I (PRIMA)'den XXX'a kadar, farklı lejyon numaraları görülen sikkelerde, ayrıca bu lejyonların başlıkları ya da adlarının görülebildiği de belirtilmişti. Örneğin, III Gallica okunan sikke, lejyonun Galya'da hizmet ettiğine; IV Scythica, muhtemelen İskitler karşısındaki bir zafere; VI Ferrata, zırhlı anlamına; XVIII Libyca, lejyonun Libya'da hizmet ettiğine işaret etmektedir (Adkins-Adkins 2004: 57-58, 62-63). Roma rakamlarına farklı şekillerde de rastlanmaktadır. Mesela, LEG I kısaltması LEG PRI(ma), LEG IV kısaltması LEG IIII, LEG IX kısaltması LEG VIIII, LEG XIV kısaltması LEG XIIIII, LEG XVIII kısaltması LEG XIIIX, LEG XIX kısaltması LEG XVIIIII şeklinde de görülebilmektedir (Boyne 1865: 13).

²⁹ Head 1881: 114, Pl.66 No.25; Grueber 1910b: 526-527, No.183, 187-188; Friedberg-Friedberg 2009: No.46.

³⁰ Sikke basan memur adları olarak, Marcus Antonius'un amirallerinden olan, önce Praefectus Classis, sonra Praetor Designatus görevlerindeki Lucius Culpurnius Bibulus Marci Filius, yine amirallerden biri olan Praefectus Classis görevindeki Lucius Sempronius Atratinus'un adları görülmektedir. Sikkelerin ön yüzlerinde Antonius'un ad ve unvanları olarak sıralanan M(arcus)ANT(onius)IMP(erator)TER(tius)CO(n)S(ul)DES(ignatus)ITERETTER(tius)III(um)VIRR(ei)P(ublicae) lejandı, arka yüzlerinde ise LBIBVLVSMFPRDESIG ve LATRATINVSAVGURCOSDESIG lejandları görülmektedir (Grueber 1910b: 513-514 Note 1, 516 Note 1, No.149-151; Sydenham 1919: 24-25; Kleiner 1975: 26, No.26). Ayrıca Antonius ile Octavia'nın portrelerinin görüldüğü sikkeleri iki tipe ayırabiliriz: İlkindeki portreler antitetik yani, karşılıklıyken diğer tiplerde portrelerin ikisi de sağa dönüktür. İkinci tipin, bir kistophoron ön yüzüyle aynı olduğunu söyleyebiliriz (Baydur 1998: 27, Lev.VIII Resim 61).

sikkelerde (Resim 28) görülmektedir.³¹ Bununla birlikte, yukarıda da bahsedildiği gibi lejyonlar için M.Ö.31'deki Actium Savaşının arifesinde basılanlar üzerinde de kullanılmıştır.

Lejyoner denarius sikkelerinin arka yüzlerinde görülen kadirga betimlerinin benzerlerine, daha eski tarihli bazı sikkeler üzerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, M.Ö.114-113 yıllarına tarihlendirilen bir denariusun (Resim 29-30) ön yüzünde Janus başı yer alırken, arka yüzünde ise bir Roma kadirgası ve sikke basan memurun adı olan Caius Fonteius'u bildiren C.FON lejandı görülmektedir.³² M.Ö.108-107 yıllarına tarihlendirilen bir başka denariusun (Resim 31) ön yüzünde Dioskur başları görülürken, arka yüzünde bir Roma kadirgası ve sikke basan memurun adı olan Mn. Fonteius'u³³ ifade eden MNFONTEI lejandı okunmaktadır.³⁴ Yine aynı dönemden, M.Ö.109-108 yıllarına tarihlendirilen, sikke basan memur adı olarak Quintus Lutatius Cerco'nun görüldüğü bazı denarius sikkelerin,³⁵ ön yüzlerinde Roma ya da genç Mars başı, arka yüzlerinde ise kadirga betimlerine rastlanmaktadır (Resim 32).³⁶

Bununla birlikte, filo ve kıyıların komutasını elinde bulunduran, yaşlı Pompeius'un oğlu³⁷ Sextus Pompeius'un M.Ö.44-43 yıllarında bastırıldığı denariusun³⁸ (Resim 33-34) arka yüzündeki kadirga,³⁹ Antonius'un sikkelerindeki tiplere daha çok benzemektedir.

³¹ Bu sikkenin, Antonius ve Octavia'nın karşılıklı portrelerinin görüldüğü tiplere benzediğini söyleyebiliriz. Ön yüzde, Antonius'un adı ve unvanları olarak sıralanan M(arcus)ANT(onius)IMP(erator)IT(erium)CO(n)S(ul)DESIG(natus)III(um)VIRR(ei)P(ublicae) lejandı, arka yüzde ise Antonius'un amiral olmasıyla ilgili olarak PRAEF(ectus)CLASS(is)F(ieri)C(uravit) lejandı görülmektedir (Cooke 1781: 242, Pl.VII No.14).

³² Prime 1861: 39, 267, Pl.XV No.3; Grueber 1910b: 292-293, No.597-616; Seaby 1978: 48, No. Fonteia 1; Dmitry 2004: No.115; Plant 2006: CRS183.

³³ Gerek Caius, gerekse Manius Fonteius adlı aynı aileden bu iki memurun sikkelerinde görülen kadirgaların, M.Ö.169 yılında Sardinya'da Praetor olan P.Fonteius Capito'nun sikkelerinden esinlenerek bastırıldığı belirtilmektedir (Grueber 1910a: 193-194: Note 2; Grueber 1910b: 293, Note. 1; Dmitry 2004: No. 115). Ek olarak bazı yayınlarda, Manius Fonteius'un görev yılı olarak M.Ö. 104'de gösterilmektedir (Gnecchi 1903: 94; Grueber 1910a: 322, Note 1; Freeman & Sear 2009: No.102). Ayrıca, sikkelerden bazıları M.Ö. 91 yılına da tarihlendirilmektedir (Grueber 1910a: 192-195, Note 2, No.1204-1230).

³⁴ Montagu 1897: 71, No.492; Grueber 1910a: 192-195, Note 2, No.1204-1230, 322, Note 1; Mattingly 1928: Pl.XIII No.10; Seaby 1978: 48, No. Fonteia 7-8; Freeman & Sear 2003: No.378; Dmitry 2004: No.118; Freeman & Sear 2009: No.102.

³⁵ Sikkelerin ön yüzlerinde CERCO, arka yüzlerinde ise sikke basan memur adını gösteren Q(uintus)LVTATI(us)Q(uaestor) lejandları görülmektedir. Grueber, sikkeleri M.Ö. 90 yılına tarihlemektedir (Grueber 1910b: 297).

³⁶ Grueber 1910b: 297-298, No.636-641; Seaby 1978: 60, Lutatia 2; Freeman & Sear 2003: No.376; Plant 2006: CRS176.

³⁷ Baydur 1998: 26.

³⁸ Sikkenin ön yüzünde, deniz tanrısı Poseidon'un Roma mitolojisindeki karşılığı Neptün'ü anlatan NEPTVNI lejandı, yunus balığı ve trident ile birlikte, baba Pompeius (Cnaeus Pompeius Magnus)'un portresi görülmektedir. Donanma komutanı Pompeius, kendini Neptün'ün soyu olarak Olymposlu tanrılara bağlamak istemiştir. (Grueber 1910b: 564, Note 1; Howgego 1995: 78). Arka yüzdeyse sikke basan memur olan Quintus Nasidius'u bildiren Q.NASIDIUS okunmaktadır.

³⁹ Cooke 1781: 206, Pl.VI No.15; Malet 1839: 30, No.279; Anonymous 1844: 93, No.670; Montagu 1897: 73, No.502; Macdonald 1905: 221, Pl.VII No.17; Grueber 1910a: 561; Grueber 1910b: 564,

Marcus Antonius'un kadırgalarına benzer kadırgalara, bazı imparatorluk sikkelerinde de rastlamaktayız. İmparator Nero (54-68)'nin Korinth'de bastırıldığı gümüş ve bronz iki sikkenin arka yüzlerinde gemi betimleri görülmektedir (Resim 35-36). Gümüş sikkedeki ΣΕΒΑΣΤΟΦΟΡΟΣ ve bronz sikkedeki ADVE(ntus) AVG(ustus) lejandları⁴⁰ geminin imparatorun gemisi olduğunu göstermektedir.⁴¹ Burada görülen gemi betimleriyle lejyoner denarii üzerindeki kadırgalar arasında ilişki kurabilmenin zor olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Nero'nun arkasından, onun imparatorluğunun sonunu hızlandıran Kuzey Afrika'daki isyanın sorumlusu, Afrika Proprætoru Clodius Macer'in bastırıldığı sikkelere bakmakta fayda olacaktır. Actium'u hatırlatan gümüş ve bronz sikkelerinin üzerinde, kendi portreleri görülmekle birlikte, Marcus Antonius'un lejyoner denarii üzerinde görülen betimleri ve lejandları izlediği de anlaşılmaktadır. Macer'in M.S.68 yılına tarihlendirilen bazı denarius sikkelerinin arka yüzlerinde de, Proprætor Africae unvanıyla birlikte, lejyoner denarii de görülen kadırgalara rastlıyoruz (Resim 37).⁴²

Bunlardan yaklaşık altmış yıl kadar sonra, İmparator Hadrianus Döneminde (117-138) darp edilmiş bazı madalyonların⁴³ arka yüzlerinde bir preatoria kadırgası yer almakta olup,⁴⁴ bu gemilerde lejyoner denarii üzerindeki betimlere benzemektedir (Resim 38-39).

177-192 yılları imparatoru Commodus adına Kyzikos'da bastırılmış bronz bir sikkenin⁴⁵ (Resim 40) arka yüzünde benzer bir gemi betimi görülürken,⁴⁶ 193-211 yıllarında

---

No.21-24, Note 1; Mattingly 1928: Pl.XX No.10; Seaby 1978: 105, No.20, 21; Atak 1994: No.285; The S.C. Markoff 2011: No.2002.

⁴⁰ Sikkenin ön yüzünde imparatorun adı ve unvanları olan ΝΕΡΩΚΛΑΥ(ΔΙΥΣ)ΚΑΙΣ(ΑΡ)ΣΕΒ(ΑΣΤΟΣ)ΓΕΡΜ(ΑΝΙCΥΣ) lejandı bulunmaktadır. Arka yüzdeki ΣΕΒΑΣΤΟΦΟΡΟΣ (Sebastoforos) lejandı, "imparator-augustus taşıyıcı" anlamındadır. Bronz sikkedeki ADVE(ntus) AVG(ustus) lejandı ise "imparatorun dönüşü"nü ifade etmektedir (Tulay 2001: 10, 181). Bu dönüş, Yunanistan'da 66 yılında yapılan Olimpiyat oyunlarından dönüştür (Hobler 1860: 132).

⁴¹ Cooke 1781: 499, Pl.XX No.1-2; Hobler 1860: 132, No.229; Anson 1914: No.767-768.

⁴² Cooke 1781: 504, Pl.XX No.11; Boyne 1865: 44, Pl.VI No.1; Hill 1899: 101, Note 2; Mattingly 1928: Pl.XXX No.12; Sutherland 1984: 191, 196, Pl.22 No.41.

⁴³ Bunların üzerinde FELICITIAVAVG(ustus) yani, "imparatorun mutluluğu" lejandı ile Hadrianus'un 3. konsüllüğünü ve 128 yılından itibaren aldığı "vatanın babası" sanımı anlatan COSIIP(ater)P(atriae) kısaltması bulunmaktadır. Bu betimlerle 134 yılından itibaren imparatorlukta gezilerine son veren imparatorun, Roma'ya dönüşteki deniz yolculuğu simgelemiştir (Atak 1994: No.1247-1249; Baydur 1998: 50, 52; Tulay 2001: 59, 83, 158). Ancak imparatorun gemi betimi taşıyan, daha erken yönetim dönemlerine ait sikkelerde bulunmaktadır. Ön yüzünde portreyle imparatorun unvanlarını bildiren IMP(erator)CAES(ar)TRAIANHADRIANVSAVG(ustus) lejandı, arka yüzünde kadırga betimiyle imparatorun unvanlarını (Başrahip, halkı savunan yıllık memurluk, 3. konsüllüğü) gösteren P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)P(otestas)COSIII lejandı yer almaktadır (Atak 1994: No.1190, 1195; Tulay 2001: 59, 166, 204).

⁴⁴ Anonymous 1844: 17, 266, No.108, 1916; Hobler 1860: 325, 353, 360, 364, 378, 384-388, No.655, 722-723, 738, 751, 780, 796-811; Prime 1861: 39, 267, Pl.XV No.2, 4; Mattingly-Sydenham 1926: 433, No.721, Pl.XV No.315; Atak 1994: No.1247-1249; Baydur 1998: 50, 52, Lev.XIX Resim 177; Arslan-Devecioğlu 2009: No.147.

⁴⁵ Sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle AVKAIMAVPHKOMMODOC (Autokrator Kaisar Marcus Aurelius Commodus) lejandı, arka yüzünde ise gemi betimiyle KYZIKHNΩNNEOKOP

imparatorluk yapan Septimus Severus'un⁴⁷ bronz bir sikkesi (Resim 41) üzerinde,⁴⁸ Korkyra (Korfu)'da (Resim 42)⁴⁹ ve Perinthos'da (Resim 43)⁵⁰ adına bastırılan bronz sikkeler ile 211-217 yıllarında imparator olan Caracalla'nın bazı sikkelerinde de kadırga betimlerine rastlanmaktadır. Caracalla sikkelerinden bir örnek, 201-206 yıllarına tarihlendirilen bir denarius (Resim 44) olmakla⁵¹ birlikte, Side kazılarında ele geçen bronz bir sikke,⁵² diğer bir örnek olarak verilebilir. Yine Anadolu'dan, gemi betimli başka Caracalla sikkeleri de mevcuttur (Resim 45-47).⁵³ 217-218 yıllarında imparator olan Macrinus için Kyzikos'da

(“Kyzikosluların” anlamındaki Kyzikenon ile imparatorluk tapınağının varlığını belirten Neokoron) lejandı bulunmaktadır (Plant 1979: No.2246). Birkaç yıl sonra yine darp edildiği anlaşılan bir başka bronz Kyzikos sikkesinde de ön-arka betimleriyle arka yüz lejandı benzer olup, ön yüz lejandı farklı olmakla birlikte, bu lejand L(ucius)AVP(elius)KOMODOCKAICAPGEP(manicus)CEB(act)YOC şeklidir (Atak 1994: No.1733).

⁴⁶ Plant 1979: No.2246.

⁴⁷ Septimus Severus, asker imparatorlar döneminin (193-283) ilk imparatorudur (İplikçioğlu 2007: 91).

⁴⁸ 14. Tribunicia Potestas memurluğu, yani M.S.206 yılında darp edilen sikkenin ön yüzünde imparator portresiyle adı ve unvanını bildiren SEVERVSPIVSAVG(ustus) lejandı, arka yüzünde gemi betimiyle unvanları gösteren P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)P(otestas)XIIIICO(n)S(ul)IIP(ater)P(atriciae)S(enatus)C(onsulto) lejandı yer almaktadır (Mattingly- Sydenham 1936: 196, No.770-771, Pl.X No.3). İmparatorun sonraki “Tribunicia Potestas” memurluk yıllarında da benzer tipler basılmıştır (Mattingly-Sydenham 1936: 196, 200, No.774, 801).

⁴⁹ Sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle adı ve unvanlarını bildiren ΛCCEBHPOCΠEΠCE (Lucius Septimus Severus Pertinax Sebastos) lejandı, arka yüzünde gemi betimiyle “Korkyralıların” anlamındaki KOPKYPATΩN lejandı görülmektedir (Plant 1979: No.2236).

⁵⁰ Sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle adı ve unvanlarını bildiren AYKACEΠICEYHPOCΠI (Autokrator Kaiser Lucius Septimus Severus Pertinax) lejandı, arka yüzünde kadırga ve üzerindeki tapınak betimiyle EΠIΔHMIABCEYHPOYΠIEΠINΘIΩNNEΩKOPΩN (sikke basan memur adı, “Perinthosluların” anlamındaki Perintheion, imparatorluk tapınağının varlığını belirten Neokoron) lejandı görülmektedir (Poole 1877: 152, No.33). Ayrıca Bkz. Plant 1979: No.2236.

⁵¹ Sikkenin ön yüzünde ANTONINVSPVSAVG(ustus) lejandı, arka yüzünde ise ADVENTVS AVGVSTOR lejandı görülmektedir (Mattingly 1928: Pl. XXXVI No.15; Mattingly-Sydenham 1936: 227, No.98, Pl.XII No.4; Freeman & Sear 2009: No.468). Aynı dönemde, küçük lejand farklılıklarıyla benzer betimli altın aurei ve yine denarii de darp edilmiştir (Mattingly-Sydenham 1936: 221, 230, No.57-58, 120-121; Atak 1994: No.1966).

⁵² Atlan 1976: Lev.V No.178.

⁵³ Grekçe-Latince harfli lejandların görüldüğü, Roma dönemi bronz Tarsus şehir sikkeleri bunlardandır (Anson 1914: No.762-764; Plant 1979: No.2237; Arslan 1993: No.90-91; Arslan 2001: No.11-12; Arslan 2002: 194, 215, No.36). Ön yüzlerinde Caracalla portresiyle birlikte, imparatorun adı ve unvanlarını anlatan, AVTKAIMA[VRCEVHROCANTΩNEINO]CCEB (Autokrator Kaiser Marcus Aurelius Severus Antoninus Sebastos: Anson 1914: No.762-764; Plant 1979: No.2237; Arslan 1993: No.90-91; Arslan 2001: No.11-12), AYTMAYPANTΩNEINOC (Autokrator Kaiser Marcus Aurelius Antoninus: Arslan 2002: No.36) gibi benzer lejandlar görülmektedir. Arka yüzlerde gemi betimiyle birlikte, imparatoru ve Tarsus şehrinin metropol olduğunu anlatan, ANTΩNIANHCCCEVHAΔMHTTAPCOVCEITOC (Antonianus Severus Hadriane Metropolis Tarsus Seitos: Head 1887: 617-618; Anson 1914: No.762-764; Plant 1979: No.2237; Arslan 1993: No.90-91; Arslan 2001: No.11-12), ANTΩNEINHCCCEYHAΔTAPCOYCEIT (Antonianus Severus Hadriane Tarsus Seitos: Arslan 2002: No.36) gibi benzer lejandlar görülmektedir. Yine, Caracalla adına bastırılmış benzer bir diğer sikke, Smyrna'dan karşımıza çıkmaktadır. Bronz örneğin ön yüzünde

bastırılan sikke üzerinde (Resim 48),⁵⁴ 218-222 yıllarında imparatorluk yapan Elagabalus için Tripolis (Phoenicia)'de darp edilen bronz bir sikke üzerinde (Resim 49),⁵⁵ 235-238 yıllarında imparatorluk yapan Maximinus I (Thrax) için Nikomedia'da darp edilen bronz bir sikke üzerinde de benzer gemi betimleri görülmektedir (Resim 50).⁵⁶

Lejyon Kartalı

Sikkelerin ön yüzlerinde görülen kadirga betimleri gibi arka yüzlerdeki lejyon kartalı ve sancak betimine benzer betimlere de rastlanılmaktadır. Sikkelere geçmeden önce, belki de en başta gelebilecek örnek olarak Traian Sütunundaki sahneleri gösterebilir (Resim 51),⁵⁷ bu betimleri kıyaslayabileceğimiz diğer sikke örneklerine geçebiliriz.

Bu anlamda, lejyoner denarius sikkelerinde gördüğümüz, sancaklar arasında lejyon kartalı betimlemesine, Galya'daki Propraetor Caius Valerius Flaccus'un darbu olan ve ön

imparatorun portresiyle adı ve unvanlarını bildiren AVKMAVPANTΩNEINOC (Autokrator Kaisar Marcus Aurelius Antoninus) lejandı, arka yüzünde kadirga betimiyle sikke basan memur adı, Smyrna'da bastırıldığı ve imparatorluk tapınağının varlığını belirten ΕΠΙCΤΡΚΗΤΑΡΙΟVSMVPΝΑΙΩΝΓΝΕΩΚΟΡΩΝ lejandı yer almaktadır (Head 1892: 289, No.411, Pl.XXIX-13). Smyrna'da bastırılan bronz sikkenin bir benzeri de Perinthos'da darp edilmiştir. Bronz örneğin ön yüzünde, imparatorun portresiyle imparatorun adı ve unvanlarını bildiren AVTKMAVPCEOVHPANTΩNINOCΑVΓ (Autokrator Kaisar Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus) lejandı, arka yüzünde kadirga betimiyle sikke Perinthos'da bastırıldığı ve imparatorluk tapınağının varlığını belirten ΠΕΡΙΝΘΙΩΝΝΕΩΚΟΡΩΝ lejandı yer almaktadır (Poole 1877: 154, No.44).

⁵⁴ Sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle birlikte AYKAIMOΠIEACEOHPMAKREINOCCE (Autokrator Kaisar Marcus Opellius Severus Macrinus Sebastos) lejandı görülürken, arka yüzünde Roma'nın Marmara'daki en büyük üssü ve antik dünyanın tanınan liman kenti Kyzikos'u simgeleyen gemiyle birlikte, KYZIKHNΩNEOKOPΩN ("Kyzikosluların" anlamındaki Kyzikenon ile imparatorluk tapınağının varlığını belirten Neokoron) lejandı bulunmaktadır (Arslan 2002: 189, 206, No.12).

⁵⁵ Sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle birlikte adı ve unvanlarını bildiren AVTKMAVPANTΩNINOC (Autokrator Kaisar Marcus Aurelius Antoninus) lejandı, arka yüzünde ise gemi betimiyle beraber 219 yılında liman kenti Tripolis'de darp edildiğini gösteren ΤΡΙΠΟΛΙΝΑΥΑΡΧΙ ΑΛΦ lejandı bulunmaktadır (Leake 1856: 139; Plant 1979: No.2238). Bunun yanında, Elagabalus'un Antiokheia'daki darphanede basılmış Latince lejandlı bir denariusunun arka yüzü üzerinde de gemi betimini görüyoruz. Ön yüzünde imparatorun portresiyle birlikte imparatorun adı ve unvanlarını bildiren ANTONINVSPIVSFEL(ix)AVG(ustus) lejandı, arka yüzünde gemi tasviriyle "zamanın mutluluğu" anlamındaki FELICITAS TEMP(orum) lejandı görülmektedir (Mattingly-Sydenham-Sutherland 1938: 28, 42, No.188, Pl.III No.6; Tulay 2001: 82). İmparatorun, 218-219 yıllarına tarihlenen bir başka gümüş denarius sikkesinde, farklı olarak sadece ön yüz lejandının başında M(arcus) yer aldığı görülmektedir (Atak 1994: No.2151).

⁵⁶ Roma Dönemi Nikomedia şehir sikkelerinin ön yüzünde imparatorun portresiyle adı ve unvanlarını bildiren ΓΙΟΥΒΗΜΑΞΙΜΕΙΝΟCΑΥΓΟ (Gaius Julius Verus Maximinus Augustus) lejandı, arka yüzünde gemi betimiyle ΝΙΚΟΜΗΔΕΩΝΔΙCΝΕΩΚΟΡΩΝ ("Nikomediahluların" anlamındaki Nikomedeon ile imparatorluk tapınağının varlığını belirten Neokoron) lejandı görülmektedir (Plant 1979: No.2239).

⁵⁷ Connoly 1997: 14.

yüzünde zafer tanrıçasının sağa dönük başı görülen, M.Ö.82 yılına tarihlendirilen gümüş bir sikkenin arka yüzünde rastlamaktayız (Resim 52).⁵⁸

Arka yüzünde benzer betimi taşıyan bir sonraki sikke, M.Ö.49 yılına tarihlendirilen, Quaestor Cnaeus Nerius'a ait gümüş denarius sikkelerdir (Resim 53).⁵⁹

Lejyon kartalının kullanıldığı bir başka sikke grubu, Octavianus'un yönetimi altında, sikkelerin arka yüzleri üzerinde Tiberius Sempronius Graccus'u sikke basan memur adı olarak gördüğümüz, M.Ö.40-37 yıllarından gümüş sikkelerdir.⁶⁰ Aslında, Caesar'ın ilk triumvirlik sırasında (M.Ö.60-48) bastırıldığı bir sikkenin (Resim 54),⁶¹ Octavianus yönetimi altındaki bu sikkelere kaynaklık ettiğini görüyoruz. Bu sikkelere baktığımızda, çok benzemekle birlikte, birbirinden küçük farklarla ayrılan birkaç tiple karşılaşmaktayız. Bunlardan birisi, Caesar'ın bastırıldığı sikkeyi çağrıştırmakla birlikte, ancak Octavianus portresini taşıyıp, ön yüzüne DIVI IVLI F(ilius) lejandının⁶² eklenmesiyle oluşurken, diğer iki örnek Caesar örneğinin kopyaları gibidir (Resim 55).⁶³ Denarius olan bu sikkelerin tümünün arka yüzlerinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi lejyoner denarius sikkelerinin arka yüzlerindeki sancaklar arası lejyon kartalı betimlenmiş, LEG kısaltması olmamakla birlikte, yine yukarıda belirttiğimiz gibi sikke basan memur adı olarak Tiberius Sempronius Graccus'un adı yer almıştır.⁶⁴

Lejyon kartalına, M.Ö.31-30 yıllarından, Marcus Antonius'un Libya'daki yardımcısı Lucius Pinarius Scarpus'un, sikke basan memur olarak adının görüldüğü bir sikkenin arka yüzünde de rastlanmaktadır (Resim 56).⁶⁵

⁵⁸ Sikkenin ön yüzünde lejand görülmemekle birlikte, arka yüzde C(aius)VAL(erius)FLA(ccus)IMPERAT(or)EXS(enatus)C(onsulto) lejandı bulunmaktadır (Grueber 1910a: cx, 319; Grueber 1910b: 388-390, Note 1, No.1-26; Seaby 1978: 94, No. Valeria 12-12b; Keppie 1998: 85, No.4a; Plant 2006: CRS239; Freeman & Sear 2009: No.164; Künker 2011: No.415; Nomos 2011: No.217).

⁵⁹ Sikkenin ön yüzünde Satürn başı ile birlikte, Nerius'un quaestor olduğunu gösteren NERI(us)Q(uaestor)VRB(anus) lejandı, arka yüzünde ise konsülleri bildiren LLENCMARCCOS (Lucius Lentulus, Caius Marcellus Consules) lejandı görülmektedir (Cooke 1781: 62, Pl.II No.10; Grueber 1910a: No.3950; Seaby 1978: 69, No. Neria 1; Keppie 1998: 85, No.4b).

⁶⁰ Grueber 1910a: 593-594, No.4314-4320; Seaby 1978: 111, No.47-48; Freeman & Sear 2003: No.489.

⁶¹ Cooke 1781: 37, Pl.II No.5.

⁶² Bu lejand, Tanrılaşan Julius'un oğlu anlamına gelmektedir (Grueber 1910a: 591-592, Note 2; Grueber 1910b: 8, Note 2; Tulay 2001: 69).

⁶³ Bu örneklerde de, Caesar'ın örneğinde görülen, sikkenin senato kararıyla bastırıldığını ifade eden S(enatus)C(onsulto) kısaltması bulunmaktadır (Tulay 2001: 183). Bazılarında aynen Caesar'ın örneğindeki gibi ön yüzlerde görülen bu kısaltma (Grueber 1910a: 594, No.4319-4320; Seaby 1978: 111, No.47-47b; Freeman & Sear 2003: No.489), bazı örneklerde arka yüzlerde yer almakta, yine arka yüzlerde TI(berius)SEMPRONIUSGRACCVS(uaestor)DESIG(natus) lejandı bulunmaktadır (Grueber 1910a: 594, No.4316-4318; Seaby 1978: 111, No.48; Atak 1994: No.240; Keppie 1998: 85, 198, No.4c).

⁶⁴ Grueber 1910a: 594, No.4316-4320; Seaby 1978: 111, No.47-48; Atak 1994: No.240; Keppie 1998: 85, 198, No.4c; Freeman & Sear 2003: No.489.

⁶⁵ Sikkenin ön yüzünde, bölgedeki tapımdan alınan Jupiter Ammon başı ile Antonius'un ad ve unvanlarını anlatan M(arcus)ANTO(nius)CO(n)S(ul)IIIIMP(erator)III lejandı, arka yüzde ise iki sancak arasındaki lejyon kartalı ile birlikte SCARPVSIMP(erator) LEG VIII lejandı görülmektedir (Cooke 1781: 226, 234, Pl.VII No.12; Seaby 1978: 127, No.80).

Marcus Antonius'un denarius sikkelerinde gördüğümüz lejyon kartalı betimlerine, kadirga betimlerinde olduğu gibi bazı imparatorluk sikkelerinde de rastlamaktayız. Buradan hareketle, Octavianus'un artık çoktan Augustus olduğu M.Ö.10 yıllarından bir denariusun ön yüzünde Jupiter başı, arka yüzünde lejyon kartalını görebiliyoruz (Resim 57).⁶⁶

İmparator Claudius (41-54)'un ön yüzünde portresi görülen bronz bir sikkесinin arka yüzünde lejyon kartalı görülürken (Resim 58),⁶⁷ sonraki imparator Nero (54-68)'nun 67-68 yıllarına tarihlendirilen, yine ön yüzlerinde imparator portresinin görüldüğü gümüş denarius sikkelerinin arka yüzlerinde de aynı betime rastlamaktayız (Resim 59).⁶⁸

Yine, M.S.68 yılından, lejyon kartalı taşıyan bir diğer sikke grubu, daha önce kadirga betimi görülen sikkelerini incelediğimiz Afrika Proprætoru Clodius Macer'e ait denarius sikkelerdir (Resim 60-61).⁶⁹ Marcus Antonius'un lejyoner denarii de görülen betimleri ve lejandları izlediğini daha önce belirttiğimiz, Clodius Macer'in sikkelerinde, onun kontrolündeki Lejyon I Macriana ile Lejyon III Augusta'nın kısaltmaları yer almaktadır.⁷⁰ Lejyon kartalını gördüğümüz bir diğer grup, yine İmparator Nero'ya aynı yıl isyan eden Galya valisi Gaius Julius Vindex'in, yüz bin kişilik ordusuna ödemek için bastırıldığı altın ve gümüş sikkelerdir (Resim 62).⁷¹ 68-69 yıllarında imparator olan Galba'nın, Patrai kolonisinden, ön yüzünde portresi görülen bir sikkесinin arka yüzünde de lejyon kartalını görmekteyiz.⁷²

⁶⁶ Sikkенin ön yüzünde, Senato kararıyla basıldığı ifade eden EXS(enatus)C(onsulto), arka yüzünde ise imparatorluğun ikinci imparatoru olacak olan Tiberius'u, "Tiberius Claudius Nero'nun oğlu Tiberius" şeklinde belirten TI(berius)CLAVDI(us)TI(berii)F(ilius)NERO lejandı okunmaktadır (Cooke 1781: 274, Pl.IX No.18).

⁶⁷ Sikkенin ön yüzünde imparatorun adını bildiren TI(berius)CLAVDIVSCAESARAVG(ustus)GERM(anicus) lejandı yer alırken, arka yüzde ise Patrae kolonisini anlatan COL(onia)A(ugusta)A(chaica)PATR(ensis) XXII lejandı görülmektedir (Keppie 1998: 95, No.16d; Pegasi 2010b: No.445).

⁶⁸ Ön yüzlerde, imparatorun "vatanın babası" sanıyla birlikte unvanlarını gösteren, IMP(erator)NEROCAESARAVG(ustus)P(ater)P(atriciae) lejandı bulunurken, arka yüzlerde lejand yoktur (Sutherland 1984: 154, Pl.18 No.68; Atak 1994: No.641-642; Freeman & Sear 2003: No.534; Plant 2006: CRS370; Freeman & Sear 2007: No.400).

⁶⁹ Clodius Macer'in sikkelerinin ön yüzlerinde kendi portreleri, zafer tanrıçasının başı, aslan başı gibi betimlemelerle birlikte, L(ucius)CLODI(us)MACRI S(enatus)C(onsulto) lejandı görülmektedir (Cooke 1781: 504, Pl.XX No.11; Boyne 1865: 44, Pl.VI No. 1; Hill 1899: 101, Note 2; Mattingly 1928: Pl.XXX No.12, Pl.XXXIX No.2; Sutherland 1984: 188-191, 194-195, Pl.22 No.6, 8, 17, 21; Atak 1994: No.711; Plant 2006: CRS377; The S.C. Markoff 2011: 21, No.2024).

⁷⁰ Sutherland 1984: 188-191; Atak 1994: No.711; The S.C. Markoff 2011: 21.

⁷¹ Aureus ve denarius sikkelerin ön yüzlerinde miğferli Mars başıyla MARS VLTOR lejandı, arka yüzlerinde iki sancak arasında lejyon kartalıyla Roma halkının savaş standartlarıyla ilgili SIGNA P(opuli)R(omani) lejandı yer almaktadır (Sutherland 1984: 198-199, 207, Pl.23, No.50-51). Ayrıca Bkz. Cooke 1781: 503.

⁷² Sikkенin ön yüzünde portre ve IMPERATOR GALBA lejandı, arka yüzünde ise iki sancak arasında lejyon kartalı betimi ile COL(onia)A(ugusta)A(roe)PATR(ensis) lejandı bulunmaktadır (Leake 1859: 138). İmparator Galba'nın, arka yüzünde aynı tipin görüldüğü, başka sikkeleri de vardır (Hobler 1860: 145, No.255; Sutherland 1984: 221, Pl.27 No.304).

İmparator Titus (79-81)'un Ephesos darbı gümüş bir sikkесinin arka yüzünde lejyon kartalına (Resim 63)⁷³ rastlamakla birlikte, 81-96 yıllarında imparator olan Domitianus'un, Erythrai kazılarında ele geçmiş bazı tetradrahmileri⁷⁴ ile 96-98 yıllarında imparatorluk yapan Nerva'nın bir tetradrahmisi üzerinde (Resim 64)⁷⁵ de bu betimi görebiliyoruz.

98-117 yılları arasında imparator olan Traianus'un gümüş (Resim 65-66)⁷⁶ ve bronzdan (Resim 67)⁷⁷ darp edilmiş bazı sikkelerinin arka yüzleri üzerinde,⁷⁸ 117-138

⁷³ Sikkenin ön yüzünde Titus'un portresiyle birlikte, imparatorun unvanları ve başrahip sanını anlatan IMP(erator)TITVSCAES(ar)VESPASIAN(us)AVG(ustus)P(ontifex)M(aximus) lejandı görülürken, arka yüzde lejand bulunmamaktadır (Künker 2011: No.634; Tulay 2001: 166, 201). Mattingly-Sydenham (1926: 125, No.74, Pl.III No.56)'da da, yine Ephesos darbı (?) aynı tipin bir başka kalıptan basılmış arka yüzü görülmektedir.

⁷⁴ Sikkelerden ilkinin ön yüzünde imparatorun 8. konsüllüğünü ve başrahip sanlarını ifade eden IMP(erator)CAES(ar)DOMITIAN(us)AVG(ustus)P(ontifex)M(aximus)COSVIII lejandı görülürken arka yüzde yazı bulunmamaktadır. Bu sikke, Ephesos'da M.S.82 yılında darp edilmiştir. Diğer sikkenin ön yüzünde ise "Germania fatihi" ve diğer memuriyet sanlarının yer aldığı IMP(erator)CAES(ar)DOMITIAN(us)AVG(ustus)GERM(anicus)P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)P(otestas)XIIIIMP(erator)XXII lejandı okunurken, arka yüzde ise 17. konsüllüğünü ve "ebedi cenşuruk" (Censor Perpetuus) sanını gösteren COSVIIICENSPPP kısaltmaları görülmekte olup, yine Ephesos darbı olan bu sikke, M.S.95 yılına tarihlendirilmektedir. (Pasinli-Pasinli 1975: 97-98, Lev. I, 1b, 4b, No.1, 4; Pasinli 1983: 4-5, No.1, 4, Resim 1, 4; Tulay 2001: 52, 59, 89, 166, 204).

⁷⁵ Sikkenin ön yüzünde "Germania fatihi" ve diğer sanların kısaltmalarının olduğu [IM]P(erator)CAES(ar)NERVATRAIAN(us)AVG(ustus)GERM(anicus)[PM] lejandı görülürken, arka yüzde ise halkın haklarını koruyan memurluğu ve 2. konsüllüğü ifade eden TR(ibunicia)POT(estas)COSII kısaltmaları görülmekte olup, Asia darbı olarak belirtilmektedir (Freeman & Sear 2009: No.265; Tulay 2001: 59, 89, 166, 204). Küçük Asya'da darp edilmiş bir diğer Nerva gümüş sikkесinin arka yüzünde de aynı betim yer almaktadır. Ön yüzünde imparatorun unvanlarının olduğu IMP(erator)NERVACAES(ar)AVG(ustus)P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)POT(estas)P(ater)P(atriae) lejandı, arka yüzünde yukarıda denildiği gibi iki sancak arasındaki lejyon kartalıyla 3. konsüllüğü gösteren COSIII kısaltması görülmektedir (Atak 1994: No.1023; Tulay 2001: 59, 158, 166, 204).

⁷⁶ İncelediğimiz, 98-99 yıllarına tarihlendirilen Ephesos darbı olan üç gümüş örnekten ikisinin ön yüzünde imparatorun unvanlarıyla birlikte başrahip sanını ifade eden IMP(erator)CAES(ar)NERVATRAIAN(us)AVG(ustus)GERM(anicus)P(ontifex)M(aximus) lejandı, arka yüzünde ise 2. konsüllüğü ile halkın haklarını koruyan memur sanını gösteren TR(ibunicia)POT(estas)COSII kısaltmaları görülmekle birlikte, üçüncü örneğin ön yüzünde imparatorun ad ve unvanları, IMP(erator)NERVACAES(ar)TRAIAN(us)AVG(ustus)GERM(anicus)P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)POT(estas)P(ater)P(atria) lejandı bulunurken, arka yüzde ise 2. konsüllüğü anlatan COSII kısaltması yer almaktadır (Tulay 2001: 59, 89, 158, 166, 203, 204; Pegasi 2010a: No.328; Künker 2011: No.682; Nomos 2011: No.237). Yine, Augustus tarafından darp ettirilen, arka yüzünde iki sancak arasında lejyon kartalı görülen altın bir örnek, Traianus tarafından tekrar bastırılmıştır (Brice 1837: 244-245).

⁷⁷ İncelediğimiz, 103-111 yıllarına tarihlendirilen üç bronz örneğin ön yüzünde imparatorun unvanları ile birlikte, Germania ve Dacia fatihi, başrahip, halkın haklarını koruyan memuriyet, 5. konsüllüğü ve vatanın babası gibi sanlarını gösteren IMP(erator)CAES(ar)NERVAETRAIANOAVG(ustus) GER(manicus) DAC(icus) P(ontifex) M(aximus) TR(ibunicia) POT(estas)COSVP(ater)P(atriae) lejandı görülürken, arka yüzde ise SPQR OPTIMO PRINCIPI SC lejandı (Senato ve Roma halkı anlamına gelen Senatus Populusque Romanus, en iyi önder anlamındaki OPTIMO PRINCIPI, Senato kararıyla anlamına gelen Senatus Consulto) bulunmaktadır (Hobler 1860: 263, No.534; Tulay 2001: 59, 62, 89, 152, 158, 166-167, 190, 203-204; Art Coins Roma 2010: No.216; Roma Numismatics 2010: No.380; Künker 2011: No.660). İmparatorun 5. konsüllüğüne, 112-117 yıllarına tarihlenen, bu kez altın sikkесinin (aureus) ön ve arka yüz betimleri

yıllarında arasındaki imparator Hadrianus'un gümüş bir sikkesinin üzerinde,⁷⁹ 177-192 yıllarında imparator olan Commodus'un bronz bir sikkesinde⁸⁰ ve 193-211 yıllarında imparator olan Septimus Severus'un bir dizi gümüş denarius (Resim 68-70)⁸¹ sikkesiyle birlikte, altın

ile arka yüz lejandı aynı olmakla birlikte (sadece SC-Senatus Consulto bulunmamakta), ön yüz lejandı IMP(erator)TRAIANOAVG(ustus)GER(manicus)DAC(icus)P(ontifex)M(aximus)TR(ibunicia)P(otestas)COSVP(at er)P(atriae) şeklindedir (Atak 1994: No.1058). 113 yılına tarihlenen, imparatorun 6. konsüllüğünü gösteren bir diğer gümüş sikkenin ön-arka yüz betimleri ve lejandları bir önceki altın sikkeyle aynı olmakla birlikte, sadece ön yüzdeki konsül rakamı VI'dır (Atak 1994: No.1086) ve yine bu tipinde altından darpları bulunmaktadır (Freeman & Sear 2007: No.410).

⁷⁸ Traianus'un tekrar bastırılmış olduğu imparatorluk sikkelerinde de lejyon kartalını görmek mümkündür. Ön yüzünde, imparator portresiyle "Tanrısalan Augustus", DIVUS AVGVTVS lejandı görülen altın aureus sikkenin, arka yüzünde iki sancak arasında lejyon kartalı yer almaktadır (Mattingly-Sydenham 1926: 311, No.820, Pl.IX No.163).

⁷⁹ Sikkenin ön yüzünde HADRIANVS AVGVSTVS P(ater)P(atriae) lejandı görülürken, arka yüzünde 3. konsüllüğüne dair COSIII kısaltması olup, 128-132 yıllarına tarihlendirilmekte ve Asia darbi olarak belirtilmektedir (Freeman & Sear 2011: No.240).

⁸⁰ Berytus (Phoenicia) kolonisinde basılan sikkenin ön yüzünde imparatorun portresiyle birlikte, imparatorun adı ve unvanlarını bildiren IMP(erator)COMMODVSANTONINVS AVG(ustus) lejandı, arka yüzünde ise iki sancak arasındaki lejyon kartalı ile COL(onia)BER(ytus)SEC(uritas)SAEC(uli) (Berytus Kolonisi, Yüzyıl barışı) lejandı görülmektedir (Leake 1856: 32; Tulay 2001: 177, 181).

⁸¹ Roma'da darp edilmiş, 193 yılına tarihlendirilen bu sikkelerin ön yüzlerinde imparator portresiyle adı ve unvanı belirten IMP(erator)CAE(sar)L(ucius)SEP(timus)SEV(erus)PERT(inax)AVG(ustus) lejandı, arka yüzde ise kartal betimiyle birlikte lejyonlar ve unvanlarla ilgili olarak LEG I ADIVT(rix) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG I ITAL(ica) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG I MIN(erva) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG II ADIVT(rix) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG II ITAL(ica) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG III ITAL(ica) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG IIII F(lavia) Felix TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG V MAC(edonica) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG VII CL(audia) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG VIII AVG(usta) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XI CL(audia) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XIII GEM(ina) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XIII GEM(ina) M(artia) V(ictrix) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XXII TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XXII PRI(migenia) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul), LEG XXX VLP(ia) Victrix TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul) gibi lejandlar yer almaktadır (Mattingly-Sydenham 1936: 92-93, 180, No.2-17, 652, Pl.V No.1-4; Pasinli-Pasinli 1975: 102, Lev.II, 13b, No.13; Pasinli 1983: 7, No.13, Resim 13b; Kreitzer 1996: 36-37, Fig.13; Plant 2006: CRS529; Freeman & Sear 2009: No.421; Freeman & Sear 2010: No.340, 342; Classical Numismatic 2010: No.940-941; Roma Numismatics 2010: No.414). Erythrai'de bulunan örneklerde, Roma darbi olarak belirtilmiştir (Pasinli-Pasinli 1975: 102, Lev.II, 13b, No.13; Pasinli 1983: 7, No.13, Resim 13b). Benzer sikkeler, Emesa (Suriye-Humus)'da da darp edilmiştir (Mattingly-Sydenham 1936: 137, 144, No.357-358, 397, Pl.VIII No.2). Yine, bakırdan da benzer tipler basılmıştır (Mattingly-Sydenham 1936: 180, No.652). Bir diğer örnekte ise imparatoru belirten, AVGVSTORVM lejandı yer almaktadır (Mattingly-Sydenham 1936: 163, No.528; Plant 2006: CRS535). İmparator Septimus Severus, doğu lejyonlarınca imparator ilan edilen Pescennius Niger'e karşı savaşların bir kaçını 193 yılından itibaren Anadolu'da gerçekleştirmiştir. Bu noktada, Erythrai kenti de Anadolu'daki pek çok kent gibi imparatorun heykelini diken ve Severus taraftarı (Severiana) olan kentlerdendir (Kaya 2006: 29 vd., 41, dn.76). Erythrai'de bulunan sikkelere bu açıdan da bakılmalıdır. Bunun yanında, Severus'un karşısında, Niger tarafında yer alan Nikaia kentinin de Septimus Severus adına Grekçe-Latince harfli lejand taşıyan sikke bastırıldığını görmekteyiz. Niger'in Nikaia yakınındaki savaşı kaybetmesi, Nikaia'nın da taraf değiştirmesine ve Severus adına sikke bastırmasına neden olmuştur (Kaya 2006: 30, 33, 38-39, 42, 44, dn.58). Bu sikkelerden olduğunu düşünebileceğimiz bir denariusun ön yüzünde Septimus Severus'un portresi ile imparatorun adının bildirildiği Α...ΣΕΠ... ΟΥΗΡΟCΠΙΕ (Αυτοκρατωρ Σεπτιμιος Σεουηρος Περτιναξ) lejandı, arka

aurei üzerinde (Resim 71),⁸² 193 yılında isyan ederek kendini imparator ilan eden Clodius Albinus'un bazı gümüş denarius sikkeleri üzerinde (Resim 72),⁸³ 211-217 yıllarının imparatoru Caracalla'nın Caesar olduğu döneme (196-198) tarihlendirilen bir denariusunda (Resim 73),⁸⁴ 218-222 yılları arasında imparator olan Elagabalus'un bir sikkesinin arka yüzünde (Resim 74)⁸⁵ de lejyon kartalını görmek mümkündür.

Son olarak, yaklaşık yüz yıl kadar sonra, yine bir başka isyancının sikkelerinde de lejyon kartalı betimine rastlanılmaktadır. Bu betim, 308 yılında İmparator Maxentius (306-

---

yüzünde ise yine bu dönemde sık görülen, iki sancak arasındaki lejyon kartalı ile “Nikaialıların” anlamına gelen ΝΙΚΑΙΕΩΝ lejandı yer almaktadır (Akerman 1837: 6). Septimus Severus'un Tavium şehir sikkesi üzerinde de benzer betime rastlanılmaktadır. Ön yüzünde Severus'un portresi ile adı ve unvanını bildiren ΑΥΤΚΑΙΣΑΡΕΥΣΕΥΗΡΟΚΑΥΤ (Autokrator Kaiser Lucius Septimus Severus Augustus) lejandı görülürken, arka yüzde iki sancak arasındaki altar üzerindeki lejyon kartalı “Taviumluların” anlamındaki ΤΑΟΥΙΑΝΩΝ lejandıyla birlikte (Arslan 2006: 148, 167, No.67). Yine, Septimus Severus'un karısı Julia Domna adına bastırılmış sikkelerde de lejyon kartalı görülebilmektedir. Ulaşabildiğimiz, Alexandria'dan bir sikke (Mattingly-Sydenham 1936: 174, No.608A) ve Tavium'dan bir şehir sikkesi (Arslan 2006: 149, 169, No.74) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Bkz. Freeman & Sear 2009: No.421; Classical Numismatic 2010: No.940-941; Freeman & Sear 2010: No.340, 342; Roma Numismatics 2010: No.414.

⁸² Aureus sikkelerin arka yüzlerinde lejyonlarla ilgili, LEG I MIN(erva) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul) (Mattingly-Sydenham 1936: 92, No.4), LEG VIII AVG(usta) TR(ibunicia)POT(estas)CO(n)S(ul) (Mattingly 1928: Pl.XXXIX No.8; Mattingly-Sydenham 1936: 93, No.11; Baydur 1998: 63, Lev.XXIV Resim 220), LEG XIII GEM(ina) M(artia) V(ictrix) TR(ibunicia)P(otestas)CO(n)S(ul) (Mattingly-Sydenham 1936: 93, No.14) gibi lejandlar bulunmaktadır.

⁸³ Britanya valisi Decimus Clodius Albinus, yönetimindeki bazı lejyonların desteğiyle 193 yılında imparatorluğunu ilan etmiş, 197 yılında Septimus Severus tarafından mağlup edilince de intihar ederek ölmüştür. 195 yılından sonra Lugdunum (Lyon)'da basılan denariusun ön yüzünde portreyle birlikte adı ve unvanlarını bildiren IMP(erator)CAE(sar)D(ecimus)CLO(dius)SEP(timus)ALB(inus)AVG(ustus) lejandı, arka yüzünde iki sancak arasındaki lejyon kartalıyla beraber “lejyonun sadakati” anlamındaki ve 2. konsüllüğünü belirten FIDESLEGIONCO(n)S(ul)II lejandı görülmektedir (Akerman 1844: 47-54, 57, No.4; Montagu 1897: No.523; Mattingly-Sydenham 1936: 40-42, 47, No.19, Pl.II No.18; Tulay 2001: 84; The S.C. Markoff 2011: 34).

⁸⁴ Sikkenin ön yüzünde Caracalla'nın portresiyle birlikte, ad ve unvanları bildiren IMP(erator)C(aesar)M(arcus)AVR(elius)ANTONINVS AVG(ustus) lejandı, arka yüzünde ise lejyon kartalıyla beraber, 2. konsüllüğünü anlatan COSII kısaltması görülmektedir (Tulay 2001: 50, 59; Plant 2006: CRS550). Anadolu'dan da, Caracalla'nın benzer sikkelerine rastlanılmaktadır. Roma Dönemi, Pessinus şehir sikkesinin ön yüzünde genç Caracalla'nın portresiyle birlikte ANTΩNEINOC AYTOYC (Antoninus Augustus) lejandı, arka yüzünde ise iki sancak arasındaki lejyon kartalı bu kez altar üzerinde, “Pessinusluların” anlamındaki ΠΕΙΣΙΝΟΥΝΤΙΩΝ lejandıyla görülmektedir (Arslan 2006: 151, 161, No.32).

⁸⁵ Sikkenin arka yüzündeki lejyon kartalı yanında “askerlerin sadakati” anlamındaki FIDESMILITVM lejandı görülmektedir (Atak 1994: No.2153; Tulay 2001: 84; Plant 2006: 54, CRS267). Buna ek olarak, Septimus Severus (193-211) adına lejyon kartalı betimiyle sikke basan Nikaia kentinin, bu betimi Elagabalus içinde sürdürdüğü görülmektedir. Bu sikkenin ön yüzünde Elagabalus'un portresiyle birlikte, ΜΑΥΡΑΝΤΩΝΙΝΟΚΑΥΤ (Marcus Aurelius Antoninus Augustus) lejandı, arka yüzde ise iki sancak arasında lejyon kartalı ile “Nikaialıların” anlamındaki ΝΙΚΑΙΕΩΝ lejandı vardır (Leake 1859: 73).

312)'a karşı isyan ederek imparatorluğunu ilan eden, Afrika'daki yönetici Lucius Domitius Alexander (308-311)'in darp ettirdiği bronz bir sikkenin arka yüzündedir (Resim 75).⁸⁶

Restitüsyon Sikkeleri

M.Ö.32-31 yıllarında basılan lejyoner denarius sikkelerinin, Marcus Aurelius (161-180)⁸⁷ ile Lucius Verus (161-169)⁸⁸ yönetiminde, Actium Savaşının 200. yılında tekrar bastırıldığı görülmekte olup, bu sikkeleri "Restitüsyon Sikkeleri" alt başlığı altında, ayrıca burada vermeyi uygun bulduk.

Perge kazılarında da ele geçen⁸⁹ bu denarius sikkelerin ön yüzlerinde kadirga betimiyle birlikte, ANTONIVSAVGVR III(um)VIRR(ei)P(ublicae)C(onstituendae) lejandı görülürken, arka yüzlerinde ise iki sancak arasındaki lejyon kartalıyla beraber, ANTONINVS ET VERVS AVG(usti) REST(ituerunt) LEG VI lejandı (Resim 76) bulunmaktadır.⁹⁰

⁸⁶ Kartaca'da darp edilen bronz sikkenin ön yüzünde portreyle birlikte, adı ve unvanlarını belirten IMP(erator)ALEXANDERP(ius)F(elix)AVG(ustus) lejandı, arka yüzünde iki sancak arasında lejyon kartalıyla SPQR OPTIMO PRINCIPI (Senato ve Roma halkı anlamına gelen Senatus Populusque Romanus, en iyi önder anlamındaki OPTIMO PRINCIPI) lejandı bulunmaktadır (Hill 1899: 238; Sutherland 1967: 434, No.72, Pl.VIII No.72; Atak 1994: No.3186-3187; Baydur 1998: 97; Sayles 2007: 162). Elagabalus'dan Domitius Alexander'a kadar geçen süreç içinde bu betimi başka otorite sahipleri de kullanmış olabilir ancak ulaştığımız yayınlar çerçevesinde ele almakla birlikte, bu betime rastladığımız son sikke, görüldüğü gibi Alexander'ın bronz sikkesidir. İsyan ederek kendini imparator ilan eden önceki benzerleri gibi Alexander'ın da, M.S.III. yüzyıl başlarında bu tipi darp ettirmesi, bu tipi bir yerlerden tanımış ve/veya tanımakla kalmayıp öncekiler gibi eski bir propaganda yolu olarak kullanmış olduğu ihtimalini de akla getirmektedir.

⁸⁷ Marcus Aurelius'un, üzerinde kadirga tasviri görülen başka sikkeleri de mevcuttur. Örneğin, Amastris (Amasra)'de darp edilmiş bronz bir şehir sikkesinin ön yüzünde imparatorun portresiyle adı ve unvanlarını bildiren M(arcus)AYPHΛIOCANTONINOC lejandı, arka yüzünde kadirga tasviriyle "Amastrislilerin" anlamındaki AMACTPIANQN lejandı yer almaktadır (Vaux 1869: 162, No.20). Yine Amastris'ten bir başka Marcus Aurelius bronz sikkesinin yalnızca ön yüz lejandı farklı olup, AVT(okrator)K(aisar)M(arcus)AVPH(λιoc)ANTONINOC şeklindedir (Atak 1994: No.1516).

⁸⁸ Lucius Verus'un, üzerinde kadirga tasviri görülen başka sikkeleride mevcuttur. Örneğin, 161-162 yıllarına tarihlendirilen bronz sikkesinin ön yüzünde imparator portresiyle unvanlarını bildiren IMP(erator)CAES(ar)L(ucius)AVREL(ius)VERVSAVG(ustus) lejandı, arka yüzünde kadirga betimiyle imparatorun mutluluğu, halk için 3. memurluğu, 2. konsüllüğü gibi unvanları, senato kararıyla anlamındaki "Senatus Consulto" gibi bir kısaltmayı gösteren FELIC(itas)AVG(ustus)TR(ibunicia)P(otestas)IIICO(n)S(ul)IIS(enatus)C(onsulto) lejandı yer almaktadır (Atak 1994: No.1629-1630; Tulay 2001: 59, 83, 183, 204).

⁸⁹ Köker 2007: 63, 114, Lev.5 Kat. No.14.

⁹⁰ Arka yüzdeki lejand, Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un bu sikkeleri tekrar bastırdığı anlamına gelmektedir. Bkz. Brice 1837: 252, Note 8; Boyne 1865: 13; Montagu 1897: No.483; Seaby 1978: 127, No.83; Duncan-Jones 1994: 197, Note.18; Kreitzer 1996: 36, Fig.12a-b; Köker 2007: 63, 114, Lev.5 Kat. No.14, Art Coins Roma 2010: 247.

Darp, Dolaşım

Lejyoner denarii üzerinde, görüldüğü üzere nerede basıldıklarına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Ancak sikkelerin, Mora yarımadasının kuzeyindeki Patrai (Patras) kentinde basılmış olma ihtimali,⁹¹ Marcus Antonius'un M.Ö.32 yılını 31 yılına bağlayan kış mevsiminde, Patrai'de konaklamış olması⁹² nedeniyle anlaşılır bir olasılık olarak görülebilir. Bununla birlikte bu sikkelerin, Antonius'un egemenliğinde bulunan, doğunun diğer önemli kentleri⁹³ ile gereksinimin hemen karşılanmasında kullanılabilen gezici darphanelerde darp edilmiş olması da mümkündür.

Antonius'un lejyoner denarius sikkeleri, imparatorluk coğrafyasına yayılmış görünümündedir. Öyle ki, ulaşabildiğimiz yayınlar doğrultusunda, İskoçya⁹⁴ ve İngiltere⁹⁵ gibi Britanya ülkelerine dek yayılan⁹⁶ bu sikkelerden, Atina Agorası kazılarında,⁹⁷ Romanya'nın güneybatısındaki Caraş-Severin kenti⁹⁸ ve Sırbistan'daki Niş kenti yakınlarında⁹⁹ da ele geçmiş olup, Antonius'un egemenliğindeki Anadolu'da da bulunmaları şaşılacak bir durum olmayacaktır.¹⁰⁰ Ancak bu konuyla ilgili arkeolojik çalışmalar sürdükçe, listeye yeni buluntu yerleri de eklenecektir.

Lejyoner denarius sikkeleri de dahil olmak üzere, Cumhuriyet dönemine tarihlendirilen pek çok denarius, İngiltere yanında Tuna Nehri civarında da bulunmuştur. Bu bölgelerde ele geçen definelere en geç tarihli sikkeler, 117-217 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Mesela, 61-195 yılları arasına tarihlendirilen İngiltere'de ele geçmiş altı define içerisinde, lejyoner denarius sikkeleri de bulunmaktadır.¹⁰¹ Antonius'un bu sikkeleri, yaklaşık 250 yıl sonra, M.S.III. yüzyılda bile dolaşımına devam etmiştir.¹⁰²

⁹¹ Freeman & Sear 2003: No.498; Freeman & Sear 2007: No.385; Tucker-Codry-Halperin 2008: No.50096; Freeman & Sear 2010: No.174-175; Freeman & Sear 2011: No.223-228; Helios Numismatik 2011: No.749-751.

⁹² Hill 1899: 85; Chrissanthos 2008: 161.

⁹³ Marcus Antonius ve Octavia'nın portrelerinin görüldüğü M.Ö.39 yılından itibaren görülen Kistophoros sikkelerinin, muhtemelen Ephesos ve Pergamon'da darp edildiği anlaşılmakta (Grueber 1910b: 457, 499, Note 1, 502-503, Note 2; Seaby 1978: 129, No. 2-3; Atak 1994: No.304; Karwiese 1995: 76, Resim 57; Baydur 1998: 27, Levha VIII Resim 61; Plant 2006: CRS316) olup, yine ikisinin portrelerinin görüldüğü Atina'da bastırılmış sikkelerde bulunmaktadır (Grueber 1910b: 457).

⁹⁴ Smith 1851-1854: 34; Macdonald 1923-1924: 325; Curle 1931-1932: 281, 355; Macdonald 1933-1934: 29, 34-35, 37; Robertson 1960-1961: 134; Robertson 1970-1971: 114-115; Sekulla 1982: 289; Robertson 1983: 406, 408-409; Bateson 1989: 167-168; Bateson-Holmes 1997: 529-530, 534; Bateson 2003: 246-248, 268.

⁹⁵ Evans 1859: 108; Brooke 1910: 13-15; Duncan-Jones 1994: 197, 200, 205.

⁹⁶ J.Caesar döneminden itibaren alınmak istenilen Britanya'nın, İmparator Claudius (41-54) tarafından ele geçirilmiş olduğu unutulmamalıdır (Cooke 1781: 446-447; Akerman 1844: 9, 13; Hobler 1860: 96-97; Head 1887: 10; Akşit 1965: 97; Akşit 1969: 135).

⁹⁷ Kleiner 1975: No.26.

⁹⁸ Şepticili-Truican 2006: 271-272, No.1.

⁹⁹ Mihaldzic 2004: 108.

¹⁰⁰ Bu durumu, İstanbul Arkeoloji Müzesinden bir sikkeyle örneklendirebiliriz. Bkz. Bosch 1951: No.497.

¹⁰¹ Duncan-Jones 1994: 197, 200, 205.

¹⁰² Haverfield 1915: 249, Note 3; Duncan-Jones 1994: 197, 200, 205; Katsari 2011: 11.

İngiltere’de, Birmingham Bromwich’de bulunan bir başka defineden de Antonius’un lejyoner denarii çıkmıştır. Vespasian (69-79) ile Commodus (177-192) dönemleri arasına tarihlenmekte olan sikkelerle bulunan Marcus Antonius’un sikkelerinin M.S.I-II. yüzyıl tarihli buluntularla in situ ele geçmesinden dolayı, imparatorluk altında uzun süreler dolaşımında kaldığı bir kez daha anlaşılmaktadır.¹⁰³ Bu hususun bugünkü İskoçya topraklarında da benzer nitelik taşıdığı, M.S.I-II. yüzyılda da dolaşımını sürdüren bu sikkelerin, III. yüzyılda da dolaşıma devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Sırbistan’ın güneydoğusundaki Niş kenti yakınlarındaki Aleksinac Cesta’da bulunan, Nero Dönemi (54-68) ile Marcus Aurelius-Lucius Verus Dönemi (161-169) arasından imparatorluk sikkeleriyle Marcus Antonius’un lejyoner denarius sikkeleri de dahil olmak üzere, M.Ö.II-I. yüzyıl Cumhuriyet sikkelerini de içeren 337 sikkelik bir define de bu görüşü desteklemektedir.¹⁰⁵

M.Ö.II. yüzyılın sonlarına tarihlenen birkaç cumhuriyet sikkesi ile M.S.III. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bazı imparatorluk sikkeleri arasından ulaşabildiğimiz örnekler doğrultusunda, kadirga ve lejyon kartalı betimlerine, bazen ön yüz, bazen arka yüz üzerinde rastlamamız (Tablo 1) da yukarıda bahsettiğimiz bazı defineleri destekler niteliktedir.

Tablo 1: Lejyoner Denarii ve benzer betimleri taşıyan sikkeler.

Dönem, imparator, memur vd.	Kadirga	Lejyon Kartalı
C. Fonteius (M.Ö.114-113)	+	-
Q.Lutatius Cerco (M.Ö.109-108)	+	-
Mn. Fonteius (M.Ö.108-107)	+	-
C. Valerius Flaccus (M.Ö.82)	-	+
J.Caesar (M.Ö. 60-48)	-	+
Cnaeus Nerius (M.Ö.49)	-	+
Sextus Pompeius (M.Ö.44-43)	+	-
T. Sempronius Graccus (40-37)	-	+
M.Antonius-Octavia (M.Ö.37-35)	+	-
M.Antonius-Kleopatra (M.Ö.35’den sonra)	+	-

¹⁰³ Brooke 1910: 13-15.

¹⁰⁴ Robertson 1970-1971: 132; Bateson-Holmes 1997: 554.

¹⁰⁵ Mihaldzic 2004: 108.

M. Antonius (M.Ö.32-31)	+	+
L. Pinarius Scarpus (M.Ö.31-30)	-	+
Tiberius (M.Ö.10)	-	+
Claudius (41-54)	-	+
Nero (54-68)	+	+
Clodius Macer (68)	+	+
Gaius Julius Vindex (68)	-	+
Galba (68-69)	-	+
Titus (79-81)	-	+
Domitianus (81-96)	-	+
Nerva (96-98)	-	+
Traianus (98-117)	-	+
Hadrianus (117-138)	+	+
Marcus Aurelius (161-180)	+	+
Lucius Verus (161-169)	+	+
Commodus (177-192)	+	+
D. Clodius Albinus (193-197)	-	+
Septimus Severus (193-211)	+	+
Caracalla (211-217)	+	+
Macrinus (217-218)	+	-
Elagabalus (218-222)	+	+
Maximinus I Thrax (235-238)	+	-
L. Domitius Alexander (308-311)	-	+

Diğer Buluntular

Asıl konumuzu oluşturan lejyoner denarii, görüldüğü gibi lejyonlarla ilgili öğeler taşıyan özel seriler olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bu sikkeler haricinde, bu başlıkta ele aldığımız diğer bazı buluntuların üzerinde de lejyonlarla ilgili bazı unsurlara rastlanmaktadır.

Ayrı ayrı incelenebilecek buluntulardan yoğun olarak en göze çarpanı, üzerlerinde lejyonlarla ilgili bazı yazıt ve/veya betimlerden meydana gelen damgaları taşıyan tuğla, kiremit veya seramik levhalardır. Pişmiş toprak buluntulardaki bu damgalar, lejyonun konuşlandığı bölgede otorite göstergesi olabileceği gibi, malzemenin depolanması açısından çalınmalara karşı alınmış pratik bir önlem de olabilir.¹⁰⁶ Lejyonun otoritesini göstermesiyle de bağlantılı olabilecek bir başka amaç, damgaların propaganda da işlevsel olabileceği veya hiç olmazsa, ilgili lejyonun adını, bir marka gibi ürünün üzerinde betimlemesidir.

Roma'nın uzandığı her yerde damgalı tuğla, kiremit gibi buluntulara rastlamak mümkün olmakla¹⁰⁷ birlikte, Anadolu'daki kentler açısından Zeugma (Belkıs, Nizip-Gaziantep)'nin bu konuda önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. M.S.I-II. yüzyılda Zeugma'da bulunan Lejyon III Scythica'nın damgasının görüldüğü (Resim 77) bir çok buluntu ele geçirilmiştir¹⁰⁸ Scythica haricinde, diğer lejyonlarında pek çok damgalı tuğla ve kiremitleri bulunmuş olup, bunlar IV. yüzyıla değin uzanmaktadır.¹⁰⁹ Zeugma yanında yine Anadolu'dan, Samosata, Tille ve Satala (Resim 78)'da da damgalı tuğlalar ele geçirilmiştir.¹¹⁰

Ulaşabildiğimiz yayınlar çerçevesinde, Roma egemenliğinin uzandığı, bugünkü İngiltere, Almanya (Resim 79-80), Avusturya (Resim 81), Macaristan (Resim 82), Romanya (Resim 83-87), Sırbistan (Resim 88), İsrail (Resim 89-90) gibi ülkelerde de bu tip damgalı tuğlalara rastlanılmakla birlikte, yine İsrail'den pişmiş toprak atık su boruları (Resim 91) üzerinde lejyonlarla ilgili damgalar ve Hollanda'dan iki kandil üzerinde (Resim 92) lejyonlarla ilgili ifadelerin bulunduğunu belirtebiliriz.¹¹¹ Bunlarla birlikte, Adriyatik Denizi kıyısındaki

¹⁰⁶ Coşkun 2001: 19.

¹⁰⁷ Roma İmparatorluğunda tuğlaların üzerlerine, bazen damga ile fırınların (atölyeler) adlarını yazdıkları görülmekte, bu tuğlaların yapıların tarihlendirilmesinde önemli olduğu anlaşılmakta, böylece benzer damgalı tuğla malzemelerin ticari olarak nasıl bir yayılım gösterdiği izlenebilmektedir (Alanyalı 2003: 334-335, Resim 10). Burada, lejyonlar hakkında bilgi geçmemekte olup, özel atölyeler kastedilmiş olmalıdır. Ancak bu durumu, lejyon ürünleri açısından değerlendirmemek için herhangi bir sebep bulunmamaktadır.

¹⁰⁸ Kennedy 1994: 208, 213; Hartmann-Speidel-Ergeç 1998: 418; Coşkun 2001: 20; Ergeç 2002: 204; Hartmann-Speidel 2002: 1, 9, Fig.9; Hartmann-Speidel 2003: 11, Fig.11, Table 1-2; Hartmann vd. 2003: 335-337, Fig.8; Hartmann vd. 2004: 217-218, Table 1, Fig.9-10; Cooley-Mitchell-Salway 2007: 223.

¹⁰⁹ Hartmann-Speidel 2003: 11, Fig.11, Table 1-2; Hartmann vd. 2004: 217-218, Table 1.

¹¹⁰ Lejyon VII'nin Vespasianus Döneminde (69-79) yerleştiği Samosata (Samsat-Adıyaman)'da ele geçen Lejyon XVI damgalı tuğlalar M.S.II-IV. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Tırpan 1986: 192, 194). Tille (Kahta-Adıyaman)'de bulunanlarda benzer örneklerdendir (French 1980: 20-21). Satala (Sadak Köyü-Gümüşhane)'da ele geçen örnekler ise Lejyon XV Apollinaris damgası taşımaktadır (Lightfoot 1991: 292, Resim 7; Coşkun 2001: 20, Resim 4; Hartmann 2004: 4, 9-10).

¹¹¹ İngiltere'de damgalı tuğlalar M.S.I. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır (Coşkun 2001: 20, Resim 5). Almanya'daki Boppard ve Mainz'dan ele geçen, M.S.I-IV. yüzyıla tarihlendirilen örneklerde, Lejyon XXII damgası (Mucha-Bartel-Dolata 2008: 360, 363, Fig.1, 4), yine Mainz'dan başka örneklerde XIII Gemina damgası görülmektedir (Güveloğlu 2006: Ek 2 Resim 3). Romanya'da, Alba

Hırvatistan kenti Split'de bulunan bronz bir yüzüğün taşında gördüğümüz (Resim 93),¹¹² lejyoner denarii üzerindeki kadirga betimine benzer betimi de bu kategoride değerlendirebiliriz.

Sonuç

Otoriteyi eline geçiren herkes gibi paraya ihtiyaç duyan üçlü birliğin doğu egemeni Marcus Antonius da sikke darp ettirmiştir. Bu noktada, gelişmelerin daha hızlı olduğu Cumhuriyetin son on yıllık diliminde, pek çok farklı otoritenin sikke darp ettirmesi de anlaşılır bir durumdur.

Üçlü birlik dünyasının en güçlü iki adamı, Antonius ile Octavianus'un karşı karşıya geleceği Actium Savaşı öncesi Marcus Antonius'un bastırdığı lejyoner denarii üzerinde, görüldüğü üzere lejyonlara, numaralarına ve bazı ilgili bilgi ve betimlere rastlanmaktadır. Bilindiği gibi antik çağda sikkeler, iletilerin ulaştırılmasındaki en önemli araçlardan biridir. Ödeme için darp edildiğini belirttiğimiz sikkelerin, aynı zamanda propaganda amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine, bizlere lejyonlar hakkında bilgiler ulaştıran bu sikkeler, aynı zamanda lejyonları onurlandırmışlardır. Bu onurlandırılmanın yanında, lejyonların motivasyonlarını arttırmak, onları daha da cesaretlendirmek amaçlanmış olmalıdır. Belki de karşı lejyonların kafalarında soru işaretleri oluşturmak bir başka nedendir ki, zira bütün

Iulia'daki örneklerde yine LEG XIII Gemina damgası görülmele birlikte (Tentea 2003: 256-257, 259-260, Fig.2/1-4b, 3/5-8), aynı damgayı taşıyan tuğlaların bulunduğu Romanya'daki bir diğer buluntu alanı, Arad ve Timişoara kentlerinin batısındaki Cenad ve Sannicolau civarındadır (Flutur 2010: 66, Pl.I 1a-4b). Romanya'nın orta kesimlerinde bulunmuş, Lejyon I Adiutrix, II Adiutrix ve III Flavia Felix'in damgaları görülen buluntular, M.S.II. yüzyıldan kireçtaşı rölyeflerdir. Bunların benzerlerine İngiltere'de de rastlanmıştır (Opreanu 2000: 82-84, Fig.2/1-2, 3/1-2, 4/1). Yine Romanya'dan diğer bazı buluntular M.S.II yüzyıl başlarından olup, bunlar Karadeniz kıyısındaki Köstence (Constanta) kenti yakınlarında bulunan Rasova (Tuna Nehri kıyısında) civarında ele geçmiştir, Lejyon I Italica, V Macedonica, XI Claudia ile ilgili damgaları taşıyanlardır (Petculescu 2006: 35). Belgrad yakınlarında bulunan, Singidunum nekropolündeki bir mezarda bulunmuş olanlar Lejyon VI Herculia damgalı, Sırbistan'dan bulunmuş örneklerden (Mirkovic 2005: 111-113, Fig.1) olup, ayrıca Sırbistan'daki Sremska Mitrovica (Sirmium antik kenti)'dan da damgalı tuğlalar ele geçirilmiştir (Jeremic 2000: 132, 136). Hırvatistan'ın doğusundaki Sotin'den, I Noricorum, VI Herculia gibi lejyonların damgalarını taşıyan, M.S.III. yüzyıla tarihlenen tuğlalarla birlikte (Ilkic 2005: 52-53, Kat.br.-Cat.No.9-18), Avusturya ve Macaristan'da da başka örnekler rastlanmıştır. Avusturya'da, Tuna nehri yakınlarındaki Carnuntum antik kenti civarında XV Apollinaris, Vindobana antik kenti yakınlarında ise XIII Gemina damgalı tuğlalar bulunmuş; Macaristan'daki Brigetio (Szöny)'dan I Aduitrix ve XXX Ulpia, Aquincum (Budapeşte)'dan II Aduitrix ve başka damgalı tuğlalar ele geçmiştir (Güveloğlu 2006: 65, 72, Ek 2 Resim 1-2, 4-5; Urloiu 2010: 93-94). İsrail'deki örnekler ise günümüzde sorunlu olmakla birlikte, yönetimi fiilen İsrail'deki Kudüs'te bulunanlardır. Lejyon X Fretensis'in karargahı olan Kudüs'te, tuğla ve kiremitlerin yanında in situ olarak bulunan pişmiş toprak atık su boruları üzerinde de damgalar yer almaktadır (Geva 1997: 34, 38-40). Hollanda (Nijmegen)'da ele geçen M.S.I-II yüzyıla tarihlendirilen kandillerin diskusu üzerinde, Lejyon X Gemina ile ilgili yazıtlar görülmektedir (Haalebos-Thijssen 1977: 103, Note 6, Fig.2/2). Lejyonlar, zaman zaman farklı yerlerde konuşlandırıldıklarından dolayı, benzer damgalı buluntulara farklı yerlerde rastlanması da doğaldır.

¹¹² Bu yüzük, Split'de bulunan Roma nekropolündeki 27 numaralı mezarda ele geçirilmiş olup, diğer buluntularla kıyasla M.S.I-II. yüzyıla tarihlenebilir (Buljevic 2010: 181-182, Fig.71.1, Table 19).

lejyonlar Antonius'un yönetimi altında değildir. Lejandlarından sağlanan bilgiler yanında, ön yüzlerdeki gemi betimleri, bizlere yaklaşık iki bin yıl önceki Roma gemileri hakkında da fikir verebilmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız, M.Ö.II. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen birkaç cumhuriyet sikkesinden, M.S.III. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bazı imparatorluk darplarına değin sikkelerin, bazen ön yüzleri, bazen arka yüzleri üzerinde benzer betimlerini gördüğümüz, M.Ö.32-31 yıllarından itibaren görülmeye başlanan, Marcus Antonius'un Mora'daki Patrai'da ve/veya yönetimi altındaki doğunun diğer büyük kentlerinde bastırdığı lejyoner denarius sikkelerinin, uzun bir süre imparatorluk altında da kullanımda olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, daha önce değindiğimiz, farklı bölgelere ve iki-üç yüzyıllık zamana yayılan bazı defineler, lejyoner denarii serilerinin dolaşımı hususunda önemli ipuçları verirken, bu defineler Marcus Antonius'un bastırdığı sikkelerin, en azından üç yüzyıla yakın kullanımda kaldığını da göstermektedir. Tekrardan belirtmek gerekirse, hem lejyoner denarii dolaşım süresi açısından uzun süre yürürlükte kalmış, hem de üzerlerinde görülen betimler bazen aynen, bazen farklılıklarla sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Kısacası definelerin içerdiği basımlar, incelemeye çalıştığımız kadirga ve lejyon kartalı betimlerini taşıyan diğer sikkelerle de zamanlama açısından paralellik göstermektedir.

M.S.III. yüzyılda sürümden kalktığı anlaşılan bu denarii üzerinde gördüğümüz betimlerin, basıldıkları M.Ö.32-31 yıllarından önceki bazı sikkelerde, en azından görülmüş olduğu ortadadır. Bu durum, daha sonra basılmış olan, imparatorluk sikkeleri içinde geçerli olabilir. Ancak gerek önceki, gerekse imparatorluk döneminde gördüklerimiz olsun, lejyoner denarii üzerindeki betimlerle "benzetmek" dışında hiçbir ilgisi de olmayabilir.

Kyzikos, Perinthos, Smyrna, Tarsus, Tripolis ve diğer liman kentlerince darp edilmiş, kadirga veya benzer gemi betimini taşıyan sikkelere bakıldığında, bunlar da benzer betimin görülmesi tesadüf olmasa gerek. Bu açıdan bakıldığında, hemen bir önceki cümlede belirttiğimiz gibi bu betimler sadece benzer görünmektedir. Ayrıca yine çalışmamızda ele aldığımız örneklerden, bu sikkeleri basan çoğu kentte imparatorluk kültürünün var olduğunu da belirtmek gerekir. Nero, Hadrianus gibi imparatorların sikkelerinde gördüğümüz gemiler, onların dönüş yolculuklarını ifade ederken, Clodius Macer'in kullandığı betimlerin köken olarak gerçekten lejyoner denarii olduğu bilinmektedir. Betimlerin sikkelere konulma nedeni farklı da olabilir ancak benzerlik ortadadır. Bunun yanında, daha önce değindiğimiz, bu dönemden (M.Ö.II-M.S.III. yüzyıl) gelen farklı definelerde bu durumu desteklemektedir. Asker imparatorların ilki olan Septimus Severus ve arkasından gelenlerin, bu askeri öğeleri sıklıkla kullanmalarını olağan karşılayabiliriz. Bunlara ek olarak, bu betimlerin sikkeler üzerinde, iç mücadelelerin zirveye ulaştığı dönemlerde (M.Ö.31, M.S.68, M.S.193 yılları gibi) daha sık kullanıldığı da -amaç yine propaganda olmalıdır- açıktır. Askeri öğelerin, Roma devletinin olmazsa olmazlarından olduğu da herkesin malumudur.

Çalışmamızda bazı örneklerini vermekle yetindiğimiz, lejyonlarla ilgili pişmiş toprak buluntulara bakıldığında, ordu unsurları olan bu lejyonların, zamanla asıl görevleri yanında endüstriyel açıdan bazı işlevleri yerine getirdikleri de anlaşılmakta, karargah olarak konuşlandıkları yerlerin, deyim yerindeyse zamanla ihya oldukları -Zeugma gibi- görülmekte, bunlara bakılarak lejyonların yayılım alanları da tespit edilebilmektedir.

Ekler (Resimler) Listesi

- 1)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, CHORTIVM PRAETORIARVM (Head 1881: Pl.66 No.25).
- 2)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, CHORTIVM PRAETORIARVM (Bingham 1997: Fig.2).
- 3)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: Üç sancak, CHORTIS SPECVLATORVM (Roma Numismatics 2011: No.541).
- 4)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG PRI (Kreitzer 1996: 35, Fig.8).
- 5)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG II (Sincona 2011: No.4067).
- 6)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG III (Künker 2011: No.509).
- 7)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG IV (Lanz 2011: No.668).
- 8)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG V (Freeman & Sear 2011: No.224).
- 9)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG VI (Classical Numismatic 2011a: No.950).
- 10)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG VII (Baydur 1998: Levha VII Resim 63).
- 11)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG VIII (Classical Numismatic 2011a: No.953).
- 12)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG X (Sincona 2011: No.4068).
- 13)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XII ANTIQVAE (Keppie 1998: 92, No.12b. Photo: Hunter Coin Cabinet).
- 14)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XIII (Classical Numismatic 2011a: No.956).
- 15)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XIV (Künker 2011: No.511).
- 16)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XV (Sincona 2011: No.4069).
- 17)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XVI (Classical Numismatic 2011b: No.1202).
- 18)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XVII (Pegasi 2011a: No.424).
- 19)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XIX (Künker 2011: No.512).
- 20)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XX (Classical Numismatic 2011b: No.1203).
- 21)Ön Yüz: Kadirga, ANTAVG IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XXI (Sayles 2007: 62).

22)Ark Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XXII (Classical Numismatic 2011a: No.957).

23)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LEG XXIII (Classical Numismatic 2011a: No.958).

24)Ön Yüz: M.Antonius ve Octavia. Arka Yüz: Kadirga (Grueber 1910b: 512, No.149).

25)Ön Yüz: M.Antonius ve Octavia. Arka Yüz: Kadirga (Grueber 1910b: 513, No.149).

26)Ön Yüz: M.Antonius ve Octavia. Arka Yüz: Kadirga (Grueber 1910b: 516, No.151a).

27)Ön Yüz: M.Antonius ve Octavia. Arka Yüz: Kadirga (Grueber 1910b: 516, No.151b).

28)Ön Yüz: M.Antonius ve Kleopatra. Arka Yüz: Kadirga (Cooke 1781: 242, Pl.VII No.14).

29)Ön Yüz: Janus Başı. Arka Yüz: Kadirga, C.FON (Dmitry 2004: No.115).

30)Ön Yüz: Janus Başı. Arka Yüz: Kadirga, C.FON (Plant 2006: CRS183).

31)Ön Yüz: Dioskur başları. Arka Yüz: Kadirga, MNFONTEI (Freeman & Sear 2009: No.102).

32)Ön Yüz: Mars başı, CERCO. Arka Yüz: Kadirga, QLUTATIQ (Plant 2006: CRS176).

33)Ön Yüz: Cnaeus Pompeius Magnus, NEPTVNI. Arka Yüz: Kadirga, QNASIDIVS (Cooke 1781: Pl.VI No.15).

34)Ön Yüz: Cnaeus Pompeius Magnus, NEPTVNI. Arka Yüz: Kadirga, QNASIDIVS (The S.C. Markoff 2011: No.2002).

35)Ön Yüz: Nero. Arka Yüz: Kadirga, ΣΕΒΑΣΤΟΦΟΡΟΣ (Cooke 1781: Pl. XX No.1).

36)Arka Yüz: Kadirga, ADVE AVG (Cooke 1781: Pl. XX No.2).

37)Ön Yüz: Clodius Macer. Arka Yüz: Kadirga, PROPRAE AFRIC (Cooke 1781: Pl. XX No.11).

38)Arka Yüz: FELICITATI AVG COSIIPP SC (Prime 1861: Pl. XV No.4).

39)Arka Yüz: FELICITATI AVG PP COSIII SC (Baydur 1998: Lev. XIX Resim 177).

40)Ön Yüz: Commodus, AVKAIMAVPHKOMMODOC Arka Yüz: Kadirga, KYZIKHNNΩNEOKOP (Plant 1979: No.2246).

41)Ön Yüz: Septimus Severus, SEVERVSPIVSAVG Arka yüz: Kadirga, PMTRPXIIICOSIIPPSC (Mattingly-Sydenham 1936: Pl. X No.3).

42)Ön Yüz: Septimus Severus, ΑCCEPHPOCΠEΠCE Arka yüz: Kadirga, KOPKYPATΩN (Plant 1979: No.2236).

43)Ön Yüz: Septimus Severus, ΑΥΚΛCΕΠCΕΥΗΡΟCΠ Arka yüz: Kadirga ve tapınak, ΕΠΙΔΗΜΙΑΒCΕΥΗΡΟΥΠΕΡΙΝΘΙΩΝΝΕΩΚΟΡΩΝ (Poole 1877: 152, No.33).

44)Ön Yüz: Caracalla, ANTONINVSPIVSAVG Arka Yüz: Kadirga, ADVENTVS AVGVSTOR (Freeman & Sear 2009: No.468).

45)Ön Yüz: Caracalla, AVTKAIMAVRCEVHROCANTΩNEINOCCEB Arka Yüz: Kadirga, ANTΩNIANHCCΕVHA □ ΜΗΤΤΑΡCΟVCEITOC (Plant 1979: No.2237).

46)Ön Yüz: Caracalla, AVKMAVPANTΩNEINOC Arka Yüz: Kadirga, ΕΠΙCΤΡΚΡΗΤΑΡΙΟVSMVPΝΑΙΩΝ □ ΝΕΩΚΟΡΩΝ (Head 1892: 289, No.411, Pl.XXIX-13).

47)Ön Yüz: Caracalla, AVTKMAVPCEOVHPANTΩNINOCΑVΓ Arka Yüz: ΠΕΡΙΝΘΙΩΝΝΕΩΚΟΡΩΝ (Poole 1877: 154, No.44).

48)Ön Yüz: Macrinus, ΑΥΚΑΙΜΟΠΕΛCΕΟCΗΡΜΑΚΡΕΙΝΟCCE Arka Yüz: Kadirga, ΚΥΖΙΚΗΝΩΝΕΟΚΟΡΩΝ (Arslan 2002: 189, No.12).

49)Ön Yüz: Elagabalus, AVTKMAVPANTΩNINOC Arka Yüz: Kadirga, ΤΡΙΠΟΛΙΝΑΥΑΡΧΙ ΑΛΦ (Plant 1979: No.2238).

50)Ön Yüz: Maximianus I Thrax, ΓΙΟΥΟVΗΜΑΞΙΜΕΙΝΟCΑVΓΟ Arka Yüz: Kadirga, ΝΙΚΟΜΗΛΕΩΝΑΙCΝΕΩΚΟΡΩΝ (Plant 1979: No.2239).

51)Traian Sütunu. Lejyon kartalı taşıyanlar (Connoly, 1997: 14).

52)Ön Yüz: Zafer tanrıçası. Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, CVALFLAΙMPERATEXSC (Nomos 2011: No.217).

53)Ön Yüz: Satürn başı, NERIQVRB Arka yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, LLENCMARCCOS (Cooke 1781: 62, Pl.II No.10).

54)Ön Yüz: J.Caesar, SC Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, TI SEMPRONIVS GRACCVS QDESIG (Cooke 1781: Pl.II No.5).

55)Arka Yüz: İki sancak arası lejyon kartalı, TI SEMPRONIVS GRACCVS QDESIG SC (Keppie 1998: 85, No.4c, Photo: Hunter Coin Cabinet).

56)Ön yüz: Juiter Ammon başı, MANTOCOSIIIIMPIIII Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, SCARPVSIMP LEG VIII (Cooke 1781: 226, Pl.VII No.12).

57)Ön Yüz: Jüpiter başı, EXSC Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, TICLAVDITIFNERO (Cooke 1781: 274, Pl.IX No.18).

58)Ön Yüz: Claudius, TICLAVDIVSCAESARAVGGERM Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, COLAAPATRXXII (Pegasi 2010b: No.445).

59)Ön Yüz: Nero, IMPNEROCAESARAVGPP Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı (Freeman & Sear 2007: No.400).

60)Ön Yüz: Zafer tanrıçası, LCLODIMACRI SC Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, LEG III (The S.C. Markoff 2011: 21, No.2024).

61)Ön Yüz: Aslan başı, LCLODIMACRI SC Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, LEG III AVG LIB (Plant 2006: CRS377).

62)Ön Yüz: Mars başı, MARS VLTOR Arka yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, SIGNA PR (Plant 2006: CRS393).

63)Ön Yüz: Titus, IMPTITVSCAESVESPASIANAVGPM Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı (Künker 2011: No.634).

64)Ön Yüz: Nerva, IMPCAESNERVATRAIANAVGGERMPM Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, TRPOTCOSII (Freeman & Sear 2009: No.265).

65)Ön Yüz: Traianus, IMPCAESNERVATRAIANAVGGERMPM Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, TRPOTCOSII (Nomos 2011: No.237).

66)Ön Yüz: Traianus, IMPNERVACAESTRAIANAVGGERMPMTRPOTPP Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, COSII (Künker 2011: No.682).

67)Ön Yüz: Traianus, IMPCAESNERVAETRAIANOAVGGERDACPMPOTCOSVPP Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, SPQR OPTIMO PRINCIPI SC (Roma Numismatics 2010: No.380).

68)Ön Yüz: Septimus Severus, IMPCAELSEPSEVPERTAVG Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, LEGXIIIIGEMTRPOTCOS (Classical Numismatic 2010: No.941).

69)Ön Yüz: Septimus Severus, IMPCAELSEPSEVPERTAVG Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, LEGVMACTRPCOS (Classical Numismatic 2010: No.940).

70)Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, AVGVSTORVM (Plant 2006: CRS535).

71)Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, LEGVIII AVGTRPOTCOS (Baydur 1998: Lev. XXIV Resim 220).

72)Ön Yüz: Clodius Albinus, IMPCAEDCLOSEPALBAVG Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, FIDESLEGIONCOSII (Mattingly-Sydenham 1936: Pl.II No.18).

73)Ön Yüz: Caracalla, IMPCAVRANTONINVS AVG Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, COSII (Plant 2006: CRS550).

74)Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, FIDESMILITVM (Plant 2006: 54, CRS267).

75)Ön Yüz: Lucius Domitius Alexander, IMPALEXANDERPFAVG Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, SPQROPTIMOPRINCIPI (Sutherland 1967: 434, No.72, Pl.VIII No.72).

76)Ön Yüz: Kadirga, ANTONIVSAVGVR IIIVIRRPC Arka Yüz: İki sancak arasındaki lejyon kartalı, ANTONINVS ET VERVS AVG REST LEG VI (Pegasi 2011: No.295).

77)Zeugma'dan, LEG IIII (Hartmann-Speidel 2002: Fig.9).

- 78)Satala'dan, LEG XV (Coşkun 2001: Resim 4).
79)Almanya'dan, LEG XXII (Mucha-Bartel-Dolata 2008: Fig.1).
80)Almanya'dan, LEG XXII (Mucha-Bartel-Dolata 2008: Fig.4).
81)Avusturya'dan, LEG XV (Güveloğlu 2006: Ek 2, Resim 4).
82)Macaristan'dan, LEG XXX (Güveloğlu 2006: Ek 2, Resim 5).
83)Romanya'dan, LEG XIII (Flutur 2010: Pl.I 1a).
84)Romanya'dan, LEG XIII (Tentea 2003: Fig.3/8).
85)Romanya'dan, LEG I (Opreanu 2000: Fig.4/1).
86)Romanya'dan, LEG II (Opreanu 2000: Fig.3/1).
87)Romanya'dan, LEG III (Opreanu 2000: Fig.2/1).
88)Sırbistan'dan, LEG VI (Mirkovic 2005: Fig.1).
89)İsrail'den, LEG X, Kadirga ve domuz (Geva 1997: 34, Photo: Zev Radovan).
90)İsrail'den, LEG X (Geva 1997: 40, Photo: David Harris).
91)İsrail'den, LEG X (Geva 1997: 39, Photo: Hillel Geva).
92)Hollanda'dan, LEG X (Haalebos-Thijssen 1977: Fig.2/2).
93)Hırvatistan'dan, Kadirga betimi (Buljevic 2010: Pl.19, Fig.71).

Ekler (Resimler)

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

- Adkins-Adkins 2004, ADKINS, Lesley – ADKINS, Roy A., **Handbook to Life in Ancient Rome**, Infobase Publishing, New York 2004.
- Akerman 1837, AKERMAN, John Yonge, “Unpublished Coins of Nicaea in Bithynia”, **The Numismatic Journal I**, (1837), s.1-10.
- Akerman 1844, AKERMAN, John Yonge, **Coins of the Romans Relating to Britain**, John Russell Smith, London 1844.
- Akşit 1965, AKŞİT, Oktay, “Gaius Julius Caesar’ın Tarihi Yönü”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi XV/20**, (1965), s.87-100.
- Akşit 1969, AKŞİT, Oktay, “Tarihi Bir İmparator: Claudius”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 23**, (1969), s. 131-144.
- Alanyalı 2003, ALANYALI, Hüseyin Sabri, “Antik Mimaride Terrakotta Kullanımı”, **III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 16-30 Haziran 2003**, (2003), s.332-338.
- Anonymous 1844, Anonymous, **Catalogue of the Valuable Cabinet of Greek, Roman and Medieval Foreign Coins and Medals of the Late Thomas Thomas**, London 1844.
- Anonymous 1907, Anonymous, **Roman Coins at St. John’s College, Toledo, Ohio, St. John’s College Quarterly XI/2**, (1907), s.1-65.
- Anson 1914, ANSON, L., **Numismata Graeca Greek Coin-Types Classified for Immediate Identification Text of Part V**, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., London 1914.
- Arık 1999, ARIK, Remzi Oğuz, “‘Ankara Anıtı’ Üzerine”, **Ankara Anıtı**, Cumhuriyet, (İstanbul 1999), s.35-112.
- Art Coins Roma 2010, Art Coins Roma Srl, **Mail Bid Sale 1, Greek and Roman Coins, 15 September 2010**, Roma 2010.
- Arslan 1993, ARSLAN, Melih, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki Roma Dönemi Kilikya Şehir Sikkeleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı**, (1993), s.197-273.
- Arslan 2001, ARSLAN, Melih, “Roma Dönemi Tarsus Şehir Sikkeleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı**, (2001), s.84-115.
- Arslan 2002, ARSLAN, Melih, “Ünik ve Nadir Roma Şehir Sikkeleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2001 Yıllığı**, (2002), s.183-223.
- Arslan 2006, ARSLAN, Melih, “Pessinus ve Tavium Sikkeleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı**, (2006), s.125-181.
- Arslan-Devecioğlu 2009, ARSLAN, Melih-DEVECİOĞLU, Ülkü, “Manyas Denarius Definesi”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı**, (2009), s.83-167.
- Aslan 2006, ASLAN, Erdoğan, **Mezar Stelleri Üzerinde Betimlenen Motiflere Göre Antik Çağ Gemileri**, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

- Atak 1994, ATAK, Erdoğan, **Antik Roma Sikkeleri Kataloğu**, Antikite Yayınları, İstanbul 1994.
- Atlan 1976, ATLAN, Sabahat, **1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler**, TTK, Ankara 1976.
- Atlan-Baydur 1984, ATLAN, Sabahat – BAYDUR, Nezahat, **Greک ve Roma Sikkeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984.
- Augustus 1999, Augustus, **Ankara Anıt**, Çev. Hamit Dereli, Cumhuriyet, İstanbul 1999.
- Bateson 1989, BATESON, J. D., “Roman and Medieval Coins Found in Scotland, to 1987”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 119**, (1989), s.165-188.
- Bateson-Holmes 1997, BATESON, J. D.- HOLMES, N.M.McQ., “Roman and Medieval Coins Found in Scotland, 1988-95”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 127**, (1997), s.527-561.
- Bateson-Holmes 2003, BATESON, J. D.- HOLMES, N.M.McQ., “Roman and Medieval Coins Found in Scotland,1996-2000”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 133**, (2003), s.245-276.
- Baydur 1981, BAYDUR, Nezahat, “Roma Sikkeleri”, **Arkeoloji ve Sanat 12-13**, (1981), s.19-25.
- Baydur 1998, BAYDUR, Nezahat, **Roma Sikkeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.
- Bingham 1997, BINGHAM, Sandra J., **The Praetorian Guard in the Political and Social Life of Julio-Claudian Rome**, The University of British Columbia Unpublished Doctoral Dissertation, Vancouver 1997.
- Bosch 1951, BOSCH, E., **Eski Eserler Rehberi I. Bölüm Yunan-Romen-Bizantin ve Avrupa Sikkeleri**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.
- Boyne 1865, BOYNE, William, **A Manual of Roman Coins From the Earliest Period to the Extinction of the Empire**, W.H.Johnston., London 1865.
- Brice 1837, BRICE, E. C., “On the Class of Coins Denominated ‘Restored’”, **The Numismatic Journal I**, (1837), s.243-258.
- Brooke 1910, BROOKE, G. C., “A Find of Roman Denarii at Castle Bromwich”, **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society Fourth Series X**, (1910), s.13-40.
- Buljevic 2010, BULJEVIC, Zrinka, “Rimskodobna Nekropola u Splitkoj Lori-The Roman-Era Necropolis in Lora, Split”, **Vjesnik za Arheologiju i Povijest Dalmatinsku/Journal of Dalmatian Archaeology and History 103**, (2010), s.81-190.
- Chrissanthos 2008, CHRISSANTHOS, Stefan G., **Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome**, Praeger, Wesport, Connecticut, London 2008.
- Classical Numismatic 2010, Classical Numismatic Group, **Auction 85, 15 September 2010**, Lancaster, London 2010.

- Classical Numismatic 2011a, Classical Numismatic Group, **Auction 87, 18 May 2011**, Lancaster, London 2011.
- Classical Numismatic 2011b Classical Numismatic Group, **Auction 88, 14 September 2011**, Lancaster, London 2011.
- Connoly 1997, CONNOLY, Peter, **The Legionary**, Oxford University Press, Oxford 1997.
- Cooke 1781, COOKE, William, **The Medalllic History of Imperial Rome, Vol. I**, Printed for J. Dodsley, London 1781.
- Cooley-Mitchell-Salway 2007, COOLEY, Alison E. – MITCHELL, Stephen – SALWAY, Benet, “Roman Inscriptions 2001-2005”, **Journal of Roman Studies 97**, (2007), s.176-263.
- Coşkun 2001, COŞKUN, Aytaç, “Çatı Kiremitleri Üzerinde Görülen Damgalar, Motifler ve İşaretler”, **İDOL 11**, (2001), s.19-22.
- Cowan 2007, COWAN, Ross, **For the Glory of Rome: A History of Warriors and Warfare**, MBI Publishing Co., Minnesota 2007.
- Curle 1931-1932, CURLE, James, “An Inventory of Objects of Roman and Provincial Roman Origin Found on Sites in Scotland Not Definitely Associated with Roman Constructions”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 66**, (1931-1932), s.277-400.
- Dando-Collins 2007, DANDO-COLLINS, Stephen, **Mark Antony’s Heroes**, John Wiley & Sons, New Jersey 2007.
- Dmitry 2004, Dmitry Markov Coins & Medals, **Mail Bid Auction #13, November 24-25, 2004**, New York 2004.
- Duncan-Jones 1994, DUNCAN-JONES, Richard, **Money and Government in the Roman Empire**, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Edwards 1880, EDWARDS, Jonathan, **Catalogue of the Greek and Roman Coins in the Numismatic Collection of Yale College**, New Haven 1880.
- Ergeç 2002, ERGEÇ, Rifat, “Fırat Seleukeia’sı Yahut Zeugma”, **Anadolu Araştırmaları XVI**, (2002), s.201-226.
- Evans 1859, EVANS, John, “On the Coins Found Upon and Near the Site of Ancient Verulam”, **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society XX**, (1859), s.101-141.
- Flutur 2010, FLUTUR, Alexandru, “Cărămizile Ştampilate Ale Legiunii XIII Gemina de la Cenad Şi Sânnicolau Mare-Stamped Bricks of Legio XIII Gemina at Cenad and Sânnicolau Mare”, **Analele Banatului Serie Noua Arheologie Istorie XVIII**, (2010), s.63-67.
- Freeman & Sear 2003, Freeman & Sear, **Mail Bid Sale 9, July 16, 2003**, Los Angeles 2003.
- Freeman & Sear 2007, Freeman & Sear, **Mail Bid Sale 14, June 21, 2007**, Los Angeles 2007.

- Freeman & Sear 2009, Freeman & Sear, **Mail Bid Sale 17, December 15, 2009**, Los Angeles 2009.
- Freeman & Sear 2010, Freeman & Sear, **Manhattan Sale 1, January 5, 2010**, Los Angeles 2010.
- Freeman & Sear 2011, Freeman & Sear, **Manhattan Sale 2, January 4, 2011**, Los Angeles 2011.
- Friedberg-Friedberg 2009, FRIEDBERG, Arthur L. - FRIEDBERG, Ira S., **Gold Coins of the World From Ancient Times to the Present, The Coin & Currency Institute**, New Jersey 2009.
- French 1980, FRENCH, David, "Tille Kazısı 1979 Raporu", **II. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 11-15 Şubat 1980**, s.19-21.
- Geva 1997, GEVA, Hillel, "Searching for Roman Jerusalem", **Biblical Archaeological Review (BAR) XXIII/6**, 1997, s.34-47.
- Gnecchi 1903 GNECCHI, Francesco, **Roman Coins Elementary Manual**, Translated by Alfred Watson Hands, Spink & Son, London 1903.
- Grueber 1910a, GRUEBER, H. A., **Coins of the Roman Republic in the British Museum, Vol. I**, Printed by Order of the Trustees, London 1910.
- Grueber 1910b, GRUEBER, H. A., **Coins of the Roman Republic in the British Museum, Vol. II**, Printed by Order of the Trustees, London 1910.
- Güveloğlu 2006, GÜVELOĞLU, Ali, **MÖ.I-MS.III. Yüzyıllar Arasında Roma-Pannonia-Trakya Siyasal İlişkilerinde Pannonia'nın Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Haalebos-Thijssen 1977, HAALEBOS, J. K. – THIJSEN, J.R.A.M., "Some Remarks on the Legionary Pottery ('Holdeurn Ware') From Nijmegen", B.L. van Beek, R.W. Brandt, W. Groenman-van Waateringe (Editors), *Ex Horreo*, **Universiteit van Amsterdam, Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae-en Protohistorie**, s. 101-113.
- Hartmann 2004, HARTMANN, M., "Satala Kurzbericht über die Geophysikalische Untersuchungen und den Survey im August 2004", **Mavors-Institut für Antike Militargeschichte**, (erişim: <http://www.mavors.org/PDFs/Satala%20Bericht%2004.pdf>) s.1-11, Erişim Tarihi: 01.12.2011.
- Hartmann-Speidel 2002, HARTMAN, Martin – SPEIDEL, Michael A., "The Investigations in 2002 at 'At Meydanı' and Surroundings", **Mavors-Institut für Antike Militargeschichte**, (erişim: <http://www.mavors.org/PDFs/Zeugma2002.pdf>), s.1-14, Erişim Tarihi: 01.12.2011.
- Hartmann-Speidel 2003, HARTMAN, Martin – SPEIDEL, Michael A., "The Investigations in 2003 'At Meydanı' and Surroundings", **Mavors-Institut für Antike Militargeschichte**, (erişim: <http://www.mavors.org/PDFs/Zeugma2003.pdf>), s. 1-14, Erişim Tarihi: 01.12.2011.

- Hartmann-Speidel-Ergeç 1998, HARTMAN, Martin – SPEIDEL, Michael A. – ERGEÇ, R., “Roman Military Forts at Zeugma”, **XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II.Cilt, 25-29 Mayıs 1998 Tarsus**, s.417-423.
- Hartmann vd. 2003, HARTMANN, Martin - SPEIDEL Michael A.– GÜLLÜCE, Hamza – DRAHOR, Mahmut G. – GÖKTÜRKLER, Gökhan, “Roman Military Installations at ‘At Meydanı’, Zeugma” **21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-31 Mayıs 2003 Ankara**, s.335-343.
- Hartmann vd. 2004, HARTMANN, Martin - SPEIDEL Michael A.– GÜLLÜCE, Hamza – DRAHOR, Mahmut G., “Roman Military Installations at ‘At Meydanı’/Zeugma, Report 2003”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2004 Konya**, s.217-226.
- Haverfield 1915, HAVERFIELD, F., “The Name Avgvstvs”, **Journal of Roman Studies 5**, (1915), s.249-250.
- Hazel 2002, HAZEL, John, **Who’s Who in the Roman**, Routledge, London 2002.
- Head 1881, HEAD, Barclay V., **Synopsis of the Contents of the British Museum. Department of Coins and Medals. A Guide to the Principal Gold and Silver Coins of the Ancients**, Printed by Order of the Trustees, London 1881.
- Head 1887, HEAD, Barclay V., **Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics**, At the Clarendon Press, Oxford 1887.
- Head 1892, HEAD, Barclay V., **A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Ionia**, Printed by Order of the Trustees of the British Museum, London 1892.
- Helios Numismatik 2011, Helios Numismatik, **Münzen & Antike Kunst, Auction 6 (9-10 March 2011)**, München 2011.
- Hill 1899, HILL, G. F., **A Handbook of Greek and Roman Coins**, Macmillan Co. Limited, London 1899.
- Hill 1909, HILL, G. F., **Historical Roman Coins From the Earliest Times to the Reign of Augustus**, Constable Co. Ltd., London 1909.
- Hobler 1860, HOBLER, Francis, **Records of Roman History from Cnaeus Pompeius to Tiberius Constantinus, as Exhibited on the Roman Coins**, John Bowyer Nichols and Sons, Westminster 1860.
- Holmes 1900, HOLMES, George C.V., **Ancient and Modern Ships Part I**, Chapman & Hall, London 1900.
- Howe 2000, HOWE, Herbert M., **Ancient Coins at the Elvehjem Museum of Art, Distributed for the Chazen Museum of Art**, University of Wisconsin-Madison, Wisconsin 2000.
- Howgego 1995, HOWGEGO, Christopher, **Approaching the Ancient World Ancient History From Coins**, Routledge, London, New York 1995.

- Ilkic 2005, ILKIC, Mato, “Pecati na antickim opekama I krovnim crijepovima iz Sotina (Cornacum)-Stamps on Roman Bricks and Roof-Tiles from Sotin (Cornacum)”, **Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu (VAMZ)-Journal of the Zagreb Archaeological Museum 38**, (2005), s.19-54.
- İplikçioğlu 2007, İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Jeremic 2000, JERIC, Miroslav, “Brick Kilns in Sirmium-Ciglarke Peci Sirmijuma”, **Starinar 50**, (2000), s.131-154.
- Karwiese 1995, KARWIESE, Stefan, **Antik Nümizmatığe Giriş**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- Katsari 2011, KATSARI, Constantina, **The Roman Monetary System The Eastern Provinces from the First to the Third Century AD.**, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Kaya 2005, KAYA, Mehmet Ali, “Roma Lejyonerleri ve Anadolu”, **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi XXIV/37**, (2005), s.87-98.
- Kaya 2006, KAYA, Mehmet Ali, “Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu”, **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi XXV/39**, (2006), s.27-48.
- Kennedy 1994, KENNEDY, David, “Zeugma Archaeological Project Preliminary Season 1993”, **XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 30 Mayıs-3 Haziran 1994 Ankara**, s.207-215.
- Keppie 1998, KEPPIE, Lawrence, **The Making of the Roman Army From Republic to Empire**, Routledge, London 1998.
- Kleiner 1975, KLEINER, Fred S., **Greek and Roman Coins in the Athenian Agora**, American School of Classical Studies at Athens 1975.
- Köker 2007, KÖKER, Hüseyin, **Perge Kazı Sikkeleri: 1999-2004**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Köyağasioğlu 2006, KÖYAĞASIOĞLU, Orkan, **Antik Sikkeler Üzerinde Gemi Tasvirleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.
- Kreitzer 1996, KREITZER, Larry Joseph, **Striking New Images: Roman Imperial Coinage and the New Testament World**, Sheffield Academic Press, Sheffield 1996.
- Kurt 2009, KURT, Mehmet, “Roma Cumhuriyeti Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XI/1**, (2009), s.115-139.
- Künker 2011, Künker, **Auction 193, Coins of the Ancient World, 26 September 2011**, Osnabrück 2011.
- Lanz 2011, Lanz, **Auktion 151, 30 Juni-1 Juli 2011**, München 2011.
- Leake 1856, LEAKE, William Martin, **Numismata Hellenica: A Catalogue of Greek Coin**, John Murray, London 1856.

- Leake 1859, LEAKE, William Martin, **A Supplement to Numismata Hellenica: A Catalogue of Greek Coin**, John Murray, London 1859.
- Lightfoot 1991, LIGHTFOOT, Christopher S., “Satala Yüzey Araştırması, 1990”, **IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Çanakkale-27-31 Mayıs 1991**, s.289-302.
- Macdonald 1905, MACDONALD, George, **Coin Types Their Origin and Development**, James Maclehose and Sons, Glasgow 1905.
- Macdonald 1923-1924, MACDONALD, George, “Roman Coins found in Scotland II”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 58**, (1923-1924), s.325-329.
- Macdonald 1933-1934, MACDONALD George, “Roman Coins Found in Scotland (III), Including a Hoard From Falkirk”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 68**, (1933-1934), s.27-40.
- Malet 1839, MALET, John A., **A Catalogue of Roman Silver Coins, in the Library of Trinity College, Dublin**, Printed by R. Graisberry, Dublin 1839.
- Mattingly 1928, MATTINGLY, Harold, **Roman Coins From the Earliest to the Fall of the Western Empire**, Methuen, London 1928.
- Mattingly-Sydenham 1926, MATTINGLY, Harold – SYDENHAM, Edward A., **The Roman Imperial Coinage, Vol.II, Vespasian to Hadrian**, Spink and Son Ltd., London 1926.
- Mattingly-Sydenham 1936, MATTINGLY, Harold – SYDENHAM, Edward A., **The Roman Imperial Coinage, Vol.IV Part I, Pertinax to Geta**, Spink and Son Ltd., London 1936.
- Mattingly-Sydenham-Sutherland 1938, MATTINGLY, Harold – SYDENHAM, Edward A.-SUTHERLAND, C.H.V., **The Roman Imperial Coinage, Vol.IV Part II, Macrinus to Pupienus**, Spink and Son Ltd., London 1938.
- Michaels 2011, MICHAELS, David (Editor), **Heritage-Gemini 2011 CICF Auction, April 14, 2011, Chicago**, Heritage Capital Corporation, Chicago 2011.
- Mihaldzic 2004, MIHALDZIC, Dusanka Jankovic, “Finds and Circulation of Coins From 4th Century BC to 12th Century”, **Archeoloshko Blago Nisha od Neolita do Srednjet Veka-Archaeological Treasure of Nis from the Neolithic to the Middle Ages, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti-Serbian Academy of Sciences and Arts**, (Belgrad 2004), s.107-112.
- Mirkovic 2005, MIRKOVIC, Miroslava, “Bricks of the VI Herculia Legion in Singidunum”, Translated by Tamara Jovanovic Rodwel, **Singidunum 4**, (2005), s.111-115.
- Mitchell 2010, MITCHELL, Stephen, “Erken İmparatorluk Döneminde Romalılar ve Yahudiler: Paganlık, Yahudilik ve Hristiyanlık Arasındaki Sınırlar Üzerine Düşünceler”, Çev. Turhan Kaçar, **Arkeoidea VIII**, (2010), s.7-20.
- Montagu 1897, MONTAGU, Hyman, **The Montagu Collection of Coins. Catalogue of the Greek Series, Together With A Small Series of Roman Silver & Bronze Coins and Medallions**, Dryden Press, London 1897.

- Morrisson 2002, MORRISSON, Cécile, **Antik Sikkeler Bilimi Nüsmatik Genel Bir Bakış**, Çev. Zeynep Çizmeli Ögün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Mucha-Bartel-Dolata 2008, MUCHA, Hans-Joachim – BARTEL, Hans-Georg – DOLATA, Jens, “Finding Roman Brickyards in Germania Superior by Model-Based Cluster Analysis of Archaeometric Data”, A. Posluschny, K. Lambers, I. Herzog (Editors), **Layers of Perception. Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA), April 2–6, 2007**, (Berlin 2008), s.360-365.
- Nomos 2011, Nomos Ag., **Auction 5, European Medals, Greek, Roman and Byzantine Coins, 25 October 2011**, Zurich 2011.
- Opreanu 2000, OPREANU, Coriolan, “The Roman Fort at Gradiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). Its Chronology and Its Historical Meaning”, **Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis (BHAUT) II**, (2000), s.79-96.
- Orhun 2009, ORHUN, Murat, “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, **Gazi Akademik Bakış III/5**, (2009), s.231-250.
- Özaktürk 1999, ÖZAKTÜRK, F.Gül, “Cicero'nun Genç Pompeius ile Sulla Konusundaki Tutum ve Düşünceleri (İ.Ö. 89-78 Yılları Arası) I”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXIX/1-2**, (1999), s.299-307.
- Özaktürk 2000a, ÖZAKTÜRK, F.Gül, “M.Tullius Cicero'nun Sekizinci Philippica Söylevi”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XL/3-4**, (2000), s.159-175.
- Özaktürk 2000b, ÖZAKTÜRK, F.Gül, “M.Tullius Cicero'nun Yedinci Philippica Söylevi”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XL/3-4**, (2000), s.149-158.
- Pasinli 1983, PASİNLİ, Alpay, “Erythrai Roma Definesi”, **Arkeoloji ve Sanat 22/23**, (1983), s.3-7.
- Pasinli-Pasinli 1975, PASİNLİ, Alpay- PASİNLİ, Sevinç, “Erythrai’da Bulunan Roma Gümüş Sikke Definesi”, **Anadolu (Anatolia) XIX**, (1975), s.95-105.
- Pegasi 2010a, Pegasi Numismatic, **Historia Numismata Catalog 139, August 17, 2010**, Ann Arbor, Michigan/Holikong, Pennsylvania 2010.
- Pegasi 2010b, Pegasi Numismatic, **Auction XXIII, November 23, 2010**, Ann Arbor, Michigan/Holikong, Pennsylvania, 2010.
- Pegasi 2011a, Pegasi Numismatic, **Auction XXIV, April 5, 2011**, Ann Arbor, Michigan/Holikong, Pennsylvania, 2011.
- Pegasi 2011b, Pegasi Numismatic, **Historia Numismata Catalog 140, August 2, 2011**, Ann Arbor, Michigan/Holikong, Pennsylvania, 2011.
- Petculescu 2006, PETCULESCU, Liviu, “The Roman Army as a Factor of Romanization in the North-Eastern Part of Moesia Inferior”, **Black Sea Studies (BSS) 5**, (2006), s.31-42.
- Plant 1979, PLANT, Richard, **Greek Coin Types and Their Identification**, Seaby, London 1979.

- Plant 2006, PLANT, Richard, **Roman Silver Coins A Price Guide**, Rotographic, London 2006.
- Plutarkhos 1992, PLUTARKHOS, Mestrius, **Marcus Antonius**, Çev. Mehmet Özaktürk, TTK, Ankara 1992.
- Poole 1877, POOLE, Reginald Stuart (Editor), **A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of Greek Coins. The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace**, Printed by Order of the Trustees, London 1877.
- Prime 1861, PRIME, W. C. (Editor), **Coins, Medals and Seals, Ancient and Modern**, Harper & Brothers Publishers, New York 1861.
- Robertson 1960-1961, ROBERTSON, Anne S., “Roman Coins Found in Scotland, 1951-60”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 94**, (1960-1961), s.133-183.
- Robertson 1970-1971, ROBERTSON, Anne S., “Roman Coins Found in Scotland, 1961-70”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 103**, (1970-1971), s.113-168.
- Robertson 1983, ROBERTSON, Anne S., “Roman Coins Found in Scotland, 1971-1982”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 113**, (1983), s.405-448.
- Roma Numismatics 2010, Roma Numismatics, **Auction I, 15 October 2010**, London 2010.
- Roma Numismatics 2011, Roma Numismatics, **Auction II, 2 October 2011**, London 2011.
- Sayles 2007, SAYLES, Wayne G., **Ancient Coin Collecting III: The Roman World-Politics and Propaganda**, Krause Publications, Wisconsin 2007.
- Seaby 1978, SEABY, H. A., **Roman Silver Coins, Vol. I**, Seaby, London 1978.
- Sekulla 1982, SEKULLA, M. F., “The Roman Coins From Traprain Law”, **Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland 112**, (1982), s.285-294.
- Sevgi 2006, SEVGİ, Pervin, **Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası**, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Sincona 2011, Sincona, **Auction 4, Coins, Medals and Banknotes, 25-31 October-1 November 2011**, Zurich 2011.
- Sheppard 2009, SHEPPARD, Si, **Actium 31 BC: Downfall of Antony and Cleopatra**, Osprey Publishing, New York 2009.
- Smith 1851-1854, SMITH, John Alexander, “Notices of Various Roman Coins Found in the Red Abbeystead and Adjoining Fields to the East of the Village of Newstead, Roxburghshire”, **Proceeding of the Society of Antiquaries of Scotland 1**, (1851-1854), s.33-38.
- Strong 1928, STRONG, Eugénie, **Art in Ancient Rome, Vol. I**, Charles Scribner’s Sons, New York 1928.
- Sutherland 1967, SUTHERLAND, C.H.V., **The Roman Imperial Coinage, Volume VI, From Diocletian’s Reform (A.D. 294) to the Death of Maximinus (A.D.313)**, Spink and Son Ltd., London 1967.

- Sutherland 1984, SUTHERLAND, C.H.V., **The Roman Imperial Coinage, Volume I, From 31 BC to AD 69**, Spink and Son Ltd., London 1984.
- Sydenham 1919, SYDENHAM, E. A., **The Roman Monetary System Part I, Reprinted from the "Numismatic Chronicle" Fourth Series XVIII**, The Royal Numismatic Society, London 1919.
- Şepticili-Truican 2006, ŞEPTİCİLİ, Raoul M. – TRUICAN, Angel, "New Accidental Finds of Roman Coins Around the Village of Berzovia (Caraş-Severin County)", **Analele Banatului Serie Noua Arheologie Istorie XIV/1**, (2006), s.271-276.
- Tentea 2003, TENTEA, Ovidiu, "Legion XIII Gemina and Alburnus Maior", **Apulum 40**, (2003), s.253-266.
- Thackeray 1882, THACKERAY, Francis St. John, **A Guide to the Collection of Roman Coins at Eton College**, J.S.Virtue & Co. Ltd., London 1882.
- The S.C. Markoff 2011, The S.C. Markoff Collection of Roman Coins, **Auction 62, 6 October 2011**, Numismatica Ars Classica Nac Ag., Zurich 2011.
- Tırpan 1986, TIRPAN, A.Ahmet, "Samosata Aşağı Şehir Sur Duvarları", **IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara-26-30 Mayıs 1986**, s.183-201.
- Torr 1894, TORR, Cecil, **Ancient Ships**, Cambridge University Press, Cambridge 1894.
- Tucker-Codry-Halperin 2008, TUCKER, Warren – CODRY, Scott - HALPERIN James L. (Editor), **Heritage World Coin Auction May 20-30 2008, Long Beach, California**, Heritage Capital Corporation, California 2008.
- Tulay 2001, TULAY, Ahmet Semih, **Genel Nümizmatik Sözlüğü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.
- Türkoğlu 2009, TÜRKOĞLU, Gökçe H., "Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XI/2**, (2009), s.251-289.
- Urloiu 2010, URLOIU, Radu, "The Movements of Legio XV Apollinaris Under Trajan and Hadrian", **Analele Universităţii Creştine "Dimitrie Cantemir", Seria Istorie, Serie nouă I/4**, (2010), s.90-107.
- Uzunaslan 2005, UZUNASLAN, Abdurrahman, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 12**, (2005), s.15-58.
- Vaux 1869, VAUX, W.S.W., "On the Coins of Tomi, Callatia, &c., Collected by W.H.Cullen, M.D.", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society New Series IX**, (1869), s.154-162.
- Wolters 2000-2001, WOLTERS, Reinhard, "Bronze, Silver or Gold? Coin Finds and the Pay of The Roman Army", **Zephyrus 53-54**, (2000-2001), s.579-588.